

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

ARANY JÁNOS ÉS A HELYESÍRÁS.

Írta Simonyi Zsigmond.

Arany János nyelvéről csak egy vélemény lehetséges: az ő költeményeiben nyilatkozik meg a legremekebb magyarság. Erről már sokszor volt s még sokszor lesz szó a Magyar Nyelvőrben. Ezúttal a nyelvnek csak egy alárendelt mozzanatáról, a helyesírásról akarok szólni, s ennek is mellőzöm egyik oldalát, mely nagyon megérdemelné, hogy külön foglalkozzunk vele: az írásjelek és dült betük (aláhuzások) használatát. Ezekben az ő eljárása rendkívül érdekes és tanulságos: egyetlen kettőspontot sem alkalmaz pl. nyomós ok nélkül, s a dült betüt egy írónk se használta olyan gyakran, oly céltudatosan és hatásosan, mint ő.

Ezúttal csak azokat az eseteket akarom áttekinteni, amelyekben Arany János óta s részben már az ő életében megváltozott az irodalmi helyesírás, vagy amelyekben őnála eredeti fölfogáson alapuló írásmódot találunk.

Első munkáiban, ill. az első kiadásokban, az akkori akadémiai helyesírást követve így írja a névmásokat: *olyan, ilyen, millyen, melly*¹, ellenben már eltér az Akadémiától abban, hogy elhagyja a hiányjeleket; az Akadémia akkor így írt: *a' világ, a' hős, e' harczot, hegedű' búgását, dobok' dobbanását, 's miért, 's holnap*, Arany ellenben, követve az akkori újítókat: *a világ, a hős dádék, e harczot* (NC 1:1, 2), *hegedű búgását, dobok dobbanását* (1:3), *s miért be ne vennők?* (1:7), *s holnap éjjel* (1:14) stb. Pedig az Akadémia nyelvtana nyomósan tiltakozott ez ellen (M. Ny. Rendszere 1847. 25):

„A' hiányjelt a' névelőnél 's a' kihagyott *nek, nak* helyett sokan el is hagyják. A' névelőnél... a' hiányjel' kihagyása, mint írási következetlenségre vezető 's a' szótagmértéket megzavaró, helytelennek mutatkozik. Még kevésbé javalható a' második *nemü kihagyás* [ház ura eh. ház' ura]..., ezen gazdálkodást az érthetőség' rovására el nem fogadhatni“. [Következik az igen gondos és terjedelmes megokolás.]

Némely szót — részben az akkori akadémiai szokást követve — máskép írt, mintahogy most szokás. Pl. *rosz* (NC

¹ Pl. a Nagydíai Cigányok 1852-i kiadásában: *olyan* 3:117, 4:59' *olyfat* 2:47, *ilyen* 3:76, *illyesmi* 3:79, *millyen* 3:113, *milly* 4:5, a *millyen* 3:67, a *milly* 3:22, *melly* 4:54, *mellyet* 3:77, *valamelly* 3:13, 23.

4:54 stb., ma rossz), *könyez* (még TSz is, ma könnyez), *legfőlebb* (NC 4:59, Lev. 2:24, ma *legföllebb*), „odafen a bástyán“ (NC 4:65, ma *odafenn*), *főnebb* (Hátr. Próz. 23), *fenjen* (NC 3:77, később így írja: *fennyen*; ma *fennen*), *hiános* (uo. 1:90, ma *hiányos*), *közönös* (Lev., ma *közönyös*), *felelőség* (Lev. 2:468), *aly* (Hátr. Vers. 246, ma *alj*), *telyes* (B. H. eh. *teljes*), *lelkiösmeretes* (Lev. 2:326, így *ösmer* stb., de pl. *megismerkedni* Hátr. Próz. 326), *legislegjobban* (NC 4:34). — Itt-ott következetlen volt Arany János — mint különben minden író — az összeírás és különírás dolgában: *még is* (NC 1:80), de *mégpedig* (1:81); *meg volt* (NC eh. *megvolt*), *meg nincs* (Lev. 2:450), de *megnincs* (uo. 1:243), *akkor este* (TE 6:35), de a kéziratban *akkoreste* (uo., l. MKönyvszemle 1905. 347).

Legérdekesebbek azok az esetek, melyekből kiderül, hogy a helyesírás nem csupán egyezmény és szokás dolga, hanem nagy szerepe van itt is a nyelvérzéknek. Ha azt mondják, hogy helyesírásunk etimológikus, ezt nem szabad úgy érteni, mintha a tudományos szófejtés irányítaná. Helyesírásunk csak annyiban szóelemző, hogy föltüntetjük benne azokat a szóelemeket, melyek nyelvérzékünkre nézve elevenek. Régezt azt mondták: *menyezni*, *menyekezni*, *menyekezet*, *menyekező* és *menyekző*, s ez utóbbi így még Aranynál a NC első kiadásában (4:32), de később uo. *menyegző*, mert hiszen rég nem érezzük benne az elveszett *menyekezik* igét, holott pl. a *patakzó* vért nem írjuk a kiejtés szerint *patagzónak*, mert érezzük benne a *patak* jelentését. A *küzdés* régezt *küszödés* volt (NySz.), azért írta Arany még 1848-ban *küszdésnek* (Lev. 1:128), de ma mindenki a kiejtés szerint írja, mert a *küszödik* igét rég elfelejtettük, sőt ujabban a *küszködés* helyett is igen sokan *küzködést* írnak, *z*-vel, mert nyelvérzékük ebbe is beleérti a *küzdés* képzetét.¹

Viszont azt írta Arany János: *mingyárt* (NC 1:61, 3:88, 4:28), *mingyár'* (uo. 2:14, 3:25, 35 stb., B. H. 10:42²), még pedig igen jogosan, mert ebben rég elhalványult a *mind* és a *járás* képzete. Ez csak addig volt meg a beszélők nyelvérzékében, amíg azt is mondták: *mind-járton*, *mind-járást*, *egy-járást*. „Azokat ő hallatlanná tévén, mind-járton el-jár dolgában“ (Veresm. Lev. NySz.). „Mindiarast visszaküldék.“ (Helt., uo.) „Hozz egyjrást kenyeret is a hússal“ (Gyarm. Nyelvm. 2:96). — De ma már annyira elveszett a szó elemeinek tudata, hogy az élőbeszédben egészen elváltozott a kiejtése: *mingyát*, *mingyán*, *mingyá*, *minnyát*, *minnyán*, *mingy*, *mingyös(telen)-mingyá*.

Viszont megváltozhat valamely szó írása, ha nyelvérzékünk belemagyaráz valamit, ami eredetileg nem volt

¹ Ellenben nem követte Arany az alaptalan etimológiákat, nem írt pl. *éjszakát* azért, hogy ebből egyes nyelvészek elokoskodták a *t*-t, hanem azt írta: *éjtszaka* (Csaba k. 2:34), sőt egy helyt *éjet-szaka* (uo. 2:11).

² Néhol *mindjárt*, pl. Toldi 1:4, 10:21.

benne. Így ha *útcát* írunk az eredeti *úca* helyett. Így lett a régi *alutt*, *fekütt* és *alunni*, *fekünni* helyett a mai *aludt*, *feküdt*, *aludni*, *feküdni*, sőt *aludott*, *feküdött*, mert *d*-végű szótót kezdtek bennük érezni, mint a *nyugodtam*, *nyugodott*, *tudni*, *tudott*-féle igékben (l. Nyr. 43:415). Arany János mindig a régibb szokás szerint írta:¹ *alunni* (NC 2:1), *fekütt* (1:39), *eskütt* (1:46), *haragunnám* (Lev. 2:50), *nyugott* lehetsz (uo. 1:483) *alugy* (V. László) stb. Ezekről az igékről Arany 1878-ban egy kis cikket írt a Nyelvőr számára, de nem küldte el s nem jelent meg (l. Hátr. próz. 392). Ebben elmondja, hogy ő Révait s az akadémiai M. Nyelv Rendszerét követte, s aztán így panaszkodik: „Ime, a mit Révai és utána maga az Akadémia *egyedül* helyesnek tartott, az I. osztály közelebbi ülése nem okokkal, hanem szavazat többséggel, a *permissiv* használatból is kirekeszté. S én, ki 30 éves írói pályámon az Akadémia helyesírását, meggyőződésből is, követtem, most kénytelen vagyok *alugyál*, *alunni*-féle helyesírásokat összes munkáimban, arcpírulva, kijavítani.“ — Megjegyzem, hogy az akadémiai helyesírási szabályok csak 1876-ban engedték meg *alunni*, *alutt*, *alugyál* mellett az újabb *aludni*, *aludt*, *aludjál* írásmódot, s az 1878-ban újra átnézett és 1879-ben kiadott szabályokban már a régi módot mint elavultat törölte. Mint Arany, úgy jártak más nemzetek remekírói is, Racine, Corneille és Molière *avoit*-ja ma már *avait*, Goethe, Schiller *seyn*-ja ma *sein* stb. stb.

Legtüzetesebben foglalkozott Arany az *a ki*, *a mi* névmások kérdésével. Az Akadémiában a nyelvészek arról vitatkoztak, milyen elemekből és hogyan keletkeztek ezek a vonatkozó névmások, s vajjon egybe vagy külön kell-e írni őket, de nem tudták dűlőre vinni a kérdést. Ekkor, álnév alatt, Arany is hozzászólt (az ő Koszorujában, l. Hátr. próz. 343). Ez a remek kis értekezés igazán perdöntő, benne Arany a szövejtésben túltett a nyelvészeket.² Ő az *a ki* eredetét így magyarázza:

„Ha például ezt mondanók (régén gyakran írtak hasonlót: 'az ki istent féli, meg nem csalatkozik', vajon egészen abszurdum lenne-e az *az*-t mutató névmásnak venni? 'Az mitől tartottam, megtörtént', csak egy komma kell, hogy mutató névmás álljon a *mi* előtt. Oka egyszerű. Miután a *ki*, *mi* kérdő névmások: ha szükség volt belőlök visszahozót alkotni, mely nem létezett, egyszerűen mutató névmást tettek eléjük. Ez analógiát azután átvitték a többi kérdő szóra is: *mikor?* *mint?* *miképen?* *hány?* *hol?* stb. és lőn: *az mikoron*, *az mint*, *az hány*, *az hol*

¹ Így írta Petőfi is: *alunni*, (Apost. I. XIX), *alutt* (uo. II. XVII), *fehügy' le s alugyál* (VII), *fekütt* (XI), szerelmet *eskütt* (Lehel vezér 25), sőt *nyugonni* (Apost. XIV). De közben így is (a Havas-féle kiadás szerint): *aludj'*, *aludj'* (Apost. I. és XV), *aludjatók* (II. és XVII), sőt *kialudott* (Befordultam...) — Aranynál egyszer *elaludt* (NC 4:58, már az első kiadásban is), sajtóhiba.

² Egyébiránt ketten nyelvészek tőle függetlenül ugyanolyan eredményre jutottunk: Zolnai Gy. NyK 23:172 és én MKötőszók 1:222.

v. az *holott*. Később a *z* elhagyatván, lett helyette az *a* erőteljesebb hangoztatása: *a'ki, a'mi, a'hol, a'hány*, mely mai napig él.“

Ime milyen talpraesett magyarázat, még analógiás átvitel is van benne, mint az újabb nyelvészeti módszerben. Csak két megjegyzést lehetne rá tenni. Nyelvünknek már rég volt vonatkozó névmássa, mielőtt még így mondták: *az ki, az mi*. Már a HB. korában így szóltak: Ez szegény ember, *kinek* testét tömetjük. *Kik* azok, mű vagymok. Tehát nem kellett hozzá mutató szó, époly kevéssé, mint pl. a latin *qui quae quod v. qualis* névmáshoz. S valamint ez utóbbiból csak sok századdal később lett az olasz *il quale* s a francia *lequel*, úgy lett a *ki mi*-ből csak utólag *az ki, aki* stb., talán csak 1500 táján, mint pl. már a VirgK-ben: „*Akikkel*“ (vagyis *akikkal*) szól vala, monda egyik öközdölök (76). „*Amit*“ fogadtam, meg nem teljesítettem (5). — Második megjegyzés az volna, hogy az analógiás használat nem ott kezdődött, mikor *az ki, az mi* példájára azt kezdték mondani *az mikor, az hol*, hanem már jóval előbb. Már a VirgK-beli második mondat kiegészítve, vesszővel, nem így volna: *az*, mit fogadtam, *meg nem teljesítettem*, hanem így kellene hangzania: *azt*, mit fogadtam, *meg nem teljesítettem*. Ennek a helyét a rövidebb *az mit* az olyan mondatok analógiájára foglalta el, amelyekben *az* csakugyan alany volt, pl. *az*, mit fogadtam, teljesülni fog. Ez az analógiás átvitel csak úgy történhetett, ha az *az*-nak alanyi névmás volta már elhomályosodott s az már csak szokásos kiegészítőjévé vált a vonatkozó névmásnak.

Arany szófejtése, bármily remek, nem döntheti el — mint ő gondolta — az *aki, ami* egybe- vagy különírása kérdését.¹ Ezeknek *a*- eleme mai nyelvérzékünkre semmiképp se külön szó, ép oly kevéssé, mint pl. a *tegnap, holnap, minap* és *ünnep* szókban a *teg, hol, mi* és *ü* vagy *üd* (ered. *üdnep, idnap*). *Aki, ami* nyelvérzékünknek csak olyan egységes, bár összetett szók, sőt talán még inkább, mint pl. a köv. névmások: *valaki, akárki, mindenki, valami, bármi, semmi* stb. (Vö. még Balassa J. Nyr. 20:305 és Egy Phil. Közl. 17:330.)

De Arany nem is a szófejtésre veti a fősúlyt, hanem a kiejtésre: „Ha, még régi alakjában“, úgymond „*az ki, az mi* élne: semmi szónk nem volna összeírásuk ellen: miért? hisz ezeket is kapcsoljuk: *mindenki, senki, semmi*. De az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik. ...Lelkiismeretünk mind halálig borzadni fog *aki*-nek írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.“

Ámde abban tévedett Arany, hogy „minden igaz magyar nyelvérzék“ tiltakozna az *aki, ami* ejtés ellen. Nincsenek pontos

¹ Az összeírást egy tréfás közleményében is kigúnyolta (A jövő stílusa, 1863, I. Hátr. próz. 340) összeírva a névelőt a főnévvel: ajuhok a mezőn, anövényzetre stb.

adataink az *akki*, *ammi*-féle ejtés területéről, de talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a magyarságnak negyedrésze sem, semmiesetre se több, ejti így ezeket a névmásokat: az Alföld tiszántúli része (már pl. Szeged nem) és a palócoknak egy része. Szóval, sokkal többen ejtjük *aki*, *ami*, *ahogy*-nak, mintsem *akki*, *ammi*, *ahogy*-nak. De akik emígy ejtik, még azokat sem akadályozza ebben az *aki*-féle írás. Ennek megmondhatóí az alföldi tanítók, kik már tizenharmad éve tanítják ezt az írásmódot. S noha azt írjuk, *egyik*, *egyet*, *egyenkint*, *egyenlő*, vajjon azért nem úgy ejtjük mindnyájan: *eggyik*, *eggyet*, *eggyenkint*, *eggyenlő*? (Pedig az utóbbit régen csakugyan egyszerű rövid *gy*-vel ejtették.) Azt írják: *épen*, *mindenképen*, pedig a többség így ejti: *éppen*, *mindenképpen*. *Önálló* helyett a legtöbben *önnálló*-t ejtenek és viszont *mennyország* h. *menyországot*, s mégis amúgy írjuk, mert általános szabályul tartjuk, hogy az összetétel tagjait úgy írjuk le, ahogy egyenkint írjuk őket. Ehhez tartva magunkat, *akit*, *amit* kell írunk, mert a két elemet külön is így írjuk: *a ki*, *a mi*, nem pedig *a kki* vagy *ak ki*; már pedig csak ez esetben volna az összetétel is: *akki*.¹

Még egy kifejezés helyesírását akarta Arany a szófejtés segítségével megállapítani, a *vajon* kérdőszóét. (A *vajon* kérdéséhez 1865, I. Hátr. próz. 351.) Ez szerinte mint a latin 'utrum' megfelelője a *vaj*, *vagy* kötőszó származéka. „Hozzájárul a kiejtés. Közéletben, kivált az irodalom hatása alatt nem álló nép-nél, sohasem hallottuk máskép, mint egy *j*-vel, simán és röviden: *vajon*.” A *vajh ki ő?* féle kérdést is ide tartozónak gondolja Arany. De míg az utóbbi a régi irodalomban is *vaj* és *vah*, amazt a régiek mindig *vallyon*-nak írják, a kötőszó pedig *vagy* és *vaj*, tehát a régi hangalakjuk aligha engedi, hogy mind a hármat azonosítsuk egymással. A *vajjon*, *vajon* kérdőszót részint a *vall*, részint a *val*- (*van*) igéből származtatják (I. CzF, Sim. MKötőszók 1:20, Zolnai NyK. 23:159). Legújabbán Beke Ödön a NyK 44. kötetében közölt rendkívül tanulságos mondat-tani értekezésében a *vagy*-ot és *vajjon*-t csakugyan egyeredetű-nek vitatja (*vajjon* a *valljon*-ból, a *vagy* kötőszó pedig *vallj* igealakból származna). De akárhogy van a dolog, a szófejtés nem dönti el, melyik ma a helyesebb írásmód. *Vajon* volna jó, ha a magyar nép nagy többsége csakugyan így ejtené, de ha meg lehetne állapítani, hogy a többség még *vajjon*-t ejt, akkor mégis csak ehhez kellene ragaszkodnunk.

Még az idegen szók írásáról lehetne szólnunk. Ebben, mint mindenki, Arany is következtelen. Az eredeti írásmóddal hagyja meg pl. ezeket: *rhythmus* (Próz. 18), *collega* (306) és sok mást, ellenben magyarosan írja: *asszonáncz* (54), *eposz* (63), sőt *sztil* (3), továbbá *revoluczió* (Írószobám), *zseni* (Év kezdetén) stb.,

¹ „Az pedig furcsa következtetés volna, hogy írjuk *a ki*, mert így mondjuk *akki*” (Balassa az id. h.).

és kétfélekép: *konkurrál* és *concurrál* ugyanabban az egy levélben (1848. IV. 22 én Petőfihez). Hibás írásmódok is akadnak: *Bachus*, *Thyberis*, *satyra*, de ezek ki vannak javítva a sajtóhibák közt. (Vö. még *phrazis* Lev. 2:419, *philiszteri* 1:142.)

Mind Ezek természetesen semmiségek Aranyinak nyelvművészete mellett, de annyit mégis bizonyítanak, hogy a legnagyobb író se követhetjük mindenben szolgai módon.

REGE, REG, REGES.

Írta Réthei Prikkel Marián.

Kevés szó van, mely annyit forgott volna a magyar etimológusok ajkán és tollán, mint a *rege*. E folyóiratban is többször fejtegették. Különösen az 1893-i évfolyamban folytak viták róla: eredetéről s alkalmazásáról egyaránt. De szigorú tárgyilagossággal ítélve, éppen nem mondhatni, hogy az eddigi magyarázatok és viták akár egykori használatait, akár az eredetét megnyugtatóan tisztázták volna. Pedig hogy e bizonyosan eredeti szavunk etimonjának kiderítése megérdemli a fejtörést, ahhoz semmi kétség sem férhet. Hiszen a kiderítés az árpádkori *regesek* (*regösök*) még mindig homályos nevének megfejtését is elősegítheti; s ezzel irodalomtörténeti érdekűvé válhatik. Talán nem lesz tehát hiábavaló a munkám, ha a rege származásának tisztázására vállalkozom.

Eddig négy említésre méltó magyarázata van e szónak. Az egyik Szarvas Gáboré, aki szerint nem volna más, mint a *reg* (**re-g*, vö. *bő-g*, *bü-g*, *sü-g*, *cser-eg*, *kár-og*, *rőf-ög* stb.) hangfestő igéből való névszó: **regő* > *rege*. „Az igenévi *rege* kezdetben minden bizonnyal valamely főnévnek csak jelzőjeként állott, pl. *rege* szó, s később egymaga vállalta el az összetétel jelentését.“ Voltaképpen pedig annyit tesz, mint kurattyolás (karattyolás), brekegés; s innen átvitten: üres, haszontalan fecsegés (Nyr. XXII. 452.).

Másodiknak Vikár Béla a régi regös-énekek refrénjében előkerülő *regő* szóból akarta eredeztetni, amely bizonykodása szerint eredetileg a samanisztikus vallás keretébe tartozó bővölést, majd bűvös mondást jelentett. Az *-ő* véghangzó képző benne, mely *reg-* igetőhöz járult. A *regő*-ből előbb *regē*, majd *rege* lett, miként a *szülő*-ből *szülē* és *szüle* (Nyr. XXVIII. 100.).

Tovább Munkácsi Bernát az árpádkori *reg* (vö. *regös*) ivadékát kereste a *regé*-ben, melynek *-e* toldalékát (=képzőjét) a *mese* szóból való analogiás átvételnek magyarázta. Az ősi *reg* = ének régibb hangalakja **ereg* volt szerinte, melynek rokonai a szintén ének, dal jelentésű osztják *erēx*, *arēx* és a vogul *ērg*, *ērēk* szavak. Ezek azonban nem eredeti finnugor tulajdonok,

hanem árja kölcsönvételek. (Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. 1901. I. 524—526.)

Végül Sebestyén Gyula A regösök c. (1902.) művében azt az ötletet vetette fel (463.), hogy mivel a *reg* tőszó a mai regös-énekek refrénjeiben állandóan kihangzós *regö*, *regő* és *regü* formában kerül elő, ezért valószínű, hogy a *rege*, melynek Molnár Albert szótára szerint még anilitas, delirium, vetus cantilena értelme volt, szintén a régi *reg* kihangzós formáját tartotta meg.

Elismerem, hogy e magyarázatokban vannak gondolatkelto eszmék, melyek alapul szolgálhatnak a *rege* helyes megfejtéséhez, de egyébként nem tartom elfogadhatóknak őket.

Közös nagy hibájuk, hogy eredeti jelentésének vagy jelenségeinek történeti megállapítása nélkül akarják származtatni a *regé*-t. Szarvas, Vikár és Sebestyén emellett magyarázatukban oly közlető alakot (*regő*) vesznek fel, amelynek semmi nyoma sincs a régiségben. Szarvas továbbá abban is téved, hogy a *reg* hangfestő igebelí g (gyakorító) igeképző, mert ez a szónak nyilván lényeges tartozéka: t. i. nem a *re* a békahang, hanem az egész *reg*, mint a *brék* v. *rek* (nem *bre*, *re!*) meg a *rety* is (vö. Csúzynál: „*retyegő* béka“ Morzs. 502.)¹ A legtetszetősebb kétségkívül Munkácsi származtatása. Ám ez is csak akkor volna elfogadható, ha M. előbb ki tudná mutatni, hogy az árpádkori *reg* az újabb *regé*-vel együtt eredetileg szintúgy éneket, dalt jelentett, mint a rokonokul állította vogul-osztják *ērġ*, *ērġk*, *erēx*, *ārēx* szóalakok. Csakhogy ennek lehetőségében én eleve tamás vagyok. Igaz, hogy a NyUSz. megállapítása szerint (268.) a *rege* a régi irodalomban kizárólag vetus cantilena, régi ének értelemben járta s először Baróti Szabó D. Kisded szótárának első (1784.) kiadásában kerül elő a mai régi mese jelentéssel. De ez a megállapítás — mint nyomban igazolni fogom — merő tévedés.

Nemcsak a NyUSz., hanem a NySz. is Molnár A. Dictionariumára támaszkodva állítják, hogy a régiségben csupán vetus cantilena, alter gesang értelemben használták a *regé*-t. Molnárnál tudniillik ez van: „*Rege* = anilitas, delirium, vetus cantilena.“ Tehát *rege* = vetus cantilena. Az anilitas, delirium értelemre ügyet se vetettek, pedig ez legkevésbé sem azonos az előbbivel, mert annyi, mint: vénasszonyi kofaság, eszelős összevisszavaló beszéd. Vagyis tiszta sor, hogy MA. tulajdonképpen kétféle jelentést tulajdonít a *rege* szónak. S csakugyan az utóbbit nem nehéz igazolni a régiségből. Így Pázmánynál ezt

¹ A *brék*, *reg*, *rek* oly természeti hangja a békának, mint teszem a *csíp*, *csíríp* a verébnek, *gág* a lúdnek, *kár* a hollónak, *mek* a kecskének, *nyáv* a macskának, *rőf* a disznónak stb. A MA.-féle „*regő* béka“ = *rana stridula* egyáltalán nem jöhet számításba, mert minden valószínűséggel csak csak nagyon elszigetelt, szűk térre szorított dialektikus jelenség (l. MTsz.). Különben is tudva van, hogy az egytagú hangfestő szók egyformán alkalmazódnak igékül és névszókul (l. MNy. IV. 291.)

olvashattuk: Tsak szó-fia beszéd és *agnó rege* [= vénasszonyi fecsegés], amit sokan beszélnek (Kal² 497.); és Csúzynál: Majd torok szakadással-való kiáltásunk merő *rege* [= üres szóbeszéd] s-kopasz tök-vakarás (Tromb. 443.). Ingyen dúdoló lengedező szélnek? vagy haszontalan *regének* vélie a dolgot? Semmi-képpen! (Morzs. 810.).

A régi ének értelmet azonban — kereken merem állítani — nem igazolja nyelvünk története. Ebben Molnár könnyen kimutathatóan tévedett, noha következetességgel, mert az *azon regét dúdolni* szólást is összhangzóan értelmezi így: antiquam occinere cantilenam (vö. eandem cantilenam canere: *azon regét dúdolni*. Kiszv., Adag. 135.), azaz: régi éneket énekelni. Megpróbálok tévedését kimagyarázni.

Őt, úgy vélem, a latin antiquam occinere cantilenam, részben a megfelelőül idézte *azon regét dúdolni* magyar szólásmód vezette félre. Figyelmen kívül hagyta először is, hogy a latin mondás nem eredeti, hanem képes értelemben van alkalmazva, t. i. am. ugyanazt hajtogatni, ismételni. Az ő fülében csak az occinere cantilenam = éneket énekelni csengett, jöllehet a szólásmódban nem ezen, hanem az *antiquam* (= régi) jelzőn van a nyomaték. De a latinnak megfelelő *azon regét dúdolni* magyar szólásformával se lehetett M. tisztában, mert ebben meg csak a *dúdolni* igét tartotta fontosnak, holott ez a legnagyobb valószínűséggel későbbi betoldás (csere) az eredeti mondani, beszélni helyett. A rokonért. 'csak azon régi nótát fújja', dúdolja (Kiszv., Adag. 31.), meg a 'mind halálig ezt dúdulja' (Czepl., Dág. Előb. 32.) régi szólásokból került a *dúdol* ige az *azon regét dúdolni* mondásba; és itt is ott is 'ismétel' a jelentése. De M. nem erre, hanem csak a hangzásra vetett ügyet. Ezért vált nála a *rege* kettős tévedésből régi énekké.

Ha szegesebb figyelemmel vizsgálódunk nyelvemlékeinkben, azt fogjuk találni, hogy a *regé*-t jobbra Barótival egyezően: fabula, azaz: mese-, szófia (= kigondolt, költött)-beszéd (vö. sophia beszéd avagy mese: fabula. Com., Jan. 172. — Szófia-beszéd: fabula. MA., PPB.) jelentésben használják. Így teszem a következőkben: Az mi előnkben vetet egymástól való különözesünket illeti, vayki *régi rege* [= régi mese] ez (Tolnai, Vigaszt. 69.). *Rege* vala ez Judás-előtt, *mesés fabula*, és haszontalan (Csúzy, Tromb. 62.). Nem *rege*, vagy *szó-fia beszéd*, hanem bizonyos az, hogy minnyájan kemény szám-adás-ra vonyattandó Sáfárok vagyunk (ua., Tromb. Somm. 23.). (Az utóbbival vö. Midón költöt dolog beszéltetic, sophia beszéd, avagy mese az: fabula. Com., Jan. 172.)

Még meggyőzőbb tanuságtétel ez: Mint szoktuk mondani, *regét szóllott, mesét beszéllett volna siketnek* (Czúzy, Tromb. 179. Vö. *Siketnek mondani mesét*. Kiszv., Adag. 80.). Ebben az egykori szokásmondásban nemcsak a *rege* és a *mese* szók egyértelműsége nyilvánvaló, hanem egyszersmind fontos a *regét szóllott*

kifejezés is annak cáfolatául, hogy az azon *regét dúdolni* szólásformában a *rege*: *vetus cantilena*, régi ének volna.

A legszembeötlőbb végül a következő bizonyító adatom: Ámbár esedezzünk, könyörögjünk, siketnek *rege mesét beszélünk* (Csúzy, Tromb. 553.), mert ebben az azonos értelmű két szó összetéve kerül elő.¹⁾

Ebből s a többi történeti adatomból kétségbevonhatatlanul kitűnik, hogy nem Baróti volt az első, ki a *regé*-nek a mai régi mese értelmet adta, mert már régen is ezt jelentette. Ebbeli használata legalább is a XVII. századtól kezdve történeti folytonosságban kimutatható. Ennélfogva nem lehet beszélni ilyenét használatbahozatalának az érdeméről sem; s amikor ezt Kazinczy magának tulajdonítja (Pandekt. V. 14.), bizony inkább hiúságáról, (vagy fogyatékos nyelvtörténeti ismereteiről) mint az igazságról tesz tanúságot.

Könnyű általlátni, hogy a *regé*-nek fentebb igazoltam két jelentése közeli rokonságban van egymással. Erősíti rokonságuk valószínűségét az is, hogy a fecsegés, s a mese jelentéseknek megfelelően a *regél* igének (melyet a NySz. Kresznerics után szintén tévesen magyaráz veterem cantilenam occinere értelműnek) is külön fecseg, rebesget, hiresztel és beszél, mesél értelmét találjuk a régi nyelvben: Most is ezen hazug hirt *regéllik* [= rebesgetik] Lutherről (Zvon., Pázm P. 333.). — A meg-löt dolgot nem löttnek *beszéli*, *regéli* (Com., Jan. 185.).

A *rege* eredetének kinyomozására való igyekezetünkben önként fölmerül itt előttünk a kérdés: melyik előzi meg korban a másikat, a megfejtendő főnév-e, avagy igei testvére, a *regél*?

Minden bizonnyal az utóbbi; mert ennek kimutatható eredetibb formája *regel* volt, ennek pedig nem *rege*, hanem *reg* alapszó felel meg. A *rege* csak azután jelenik meg, mikor a *regel* ige második tagja már — mint majd látni fogjuk — analogia hatása alatt megnyult.

Meglephet bennünket, hogy a *rege* már ismert alkalmazásai-val összehangzólag a *regel* igét is megfelelő jelentésekben találjuk a régi nyelvben, ami kétségbe nem vonható jele eredetbeli rokonságuknak.

Első az állati hangot festő coaxat, brekeg értelem: *Esső lesszen, ha békák feletté regélnék*. ACserc, Enc. 290. NB. a NySz. csupán ezt a *regél*-t ismeri. Egyéb állathang-festő, t. i. a tyúk hangját (= kárlását) festő értelemben leljük ugyanezt Csúzynak ebben a mondatában: Igy vesztí el tojását *regeléssel* a tyúk (Ev. hár. keny. 8.). Tehát a *békaregelés* mellett *tyúk-regelés*-t is emlegettek a régiségben.

¹ Külön figyelmet érdemelnek Csúzynak *regét szólott és regemesét beszélünk* kifejezései is, mert számottevő erősségek azon fentebbi állításom alaposága mellett, hogy az azon *regét dúdolni* szólásban a *dúdolni* ige csak későbbi alkalmazás s valószínűen a régi *nótát dúdolni* rokon szólásból került át bele, alkalmul szolgálván ezzel MA.-nak a *rege* szó hibás értelmezésére.

Második az emberi beszéd bizonyos fajára csípősen átvitt blaterat, fecseg, locsog, rebesget, hiresztel jelentés: Nem mondgya szent Pál, amint az újétek *regelik*, a kegyelemnek, hanem az igazságnak koronája (Csúzy, Tromb. 63.). Mást *regelj*, másról papolj, melly kedves (ua. Ev. hár. keny. 28.).

Harmadik az utóbbinak finomított, gúnytalan árnyalata: narrat, fabulatur, elbeszél, mesél, szófia-beszédet, költött történetet mond: A meg-általkodottaknak a végső romlásról szóllani, szó-fia beszéd, *mese regelés* (Csúzy. Ev. hár. keny. 98.). — Magyarol *regelt* [= beszélt, beszédet tett] az bibliabol (MNYil., Irt. 204.).

Ha a *regel*-re vonatkozó eme történeti adatokat egybevetem azokkal, melyeket a *regé*-re és a *regél*-re fentebb idéztem, okvetetlenül arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a *regél* valójában a *regel*-ből nyult meg, még pedig analogiai hatás következtében. Csúzynak már említett *rege-mese* és *mese-regelés* összetételei, meg Comenius *beszéli*, *regéli* szó párosítása ugyanis világos bizonyságok reá, hogy a megnyúlás a szinonim *mesél* és *beszél* igék hatása alatt történt.

De még más, fontosabb eredmény is következik ebből, az tudniillik, hogy a maig használt *rege* főnév tulajdonképpen nem egyéb, mint alapszóí kikövetkeztetés a *regél* igéből a *mesél*: *mese* hasonlóságára.¹ Igaz tehát Munkácsi föltevése, hogy a *rege* -e-je a *mese* szóból való átvétel, csakhogy nem képzői, — mint ő tartja — hanem egyszerű analogiás átvétel.

Tisztázva lévén így a *rege* származása, folytatásképpen magától fölvetődik az a már régebben is feszegetett kérdés: rokonságban van-e e szó az árpádkori *regesek* (*regösök*) nevével és *reg*-jeikkel?

Hogy ezt nem olyan könnyű dolog megoldani, alig szorúl bővebb magyarázatra. Ahol több száz évre terjedő időről minden adat nélkül szükölködünk, ott vajmi nehéz csak kevésbé is megnyugtató feleletet találni Levegőben lógó feltevésekkel kevésre megyünk. Valami pozitívum keresése szükséges, amelyhez támaszkodni lehessen.

A jelen kérdést történeti biztossággal megoldanunk — egész természetesen — nem áll módunkban, mivel legalább 500 évi időszakról egyetlen nyelvtörténeti adat sincs hozzá rendelkezésünkre. Azonban tudományos valószínűségű feleletet adhatunk rája, mert található bizonyos pozitív nyelvi jelenségek: tények és egyezések, melyek többre segítenek bennünket az eddigi pusztá sejtéseknél. Lássuk őket sorjában!

Annyi tagadhatatlan, hogy — ha az ősi *reg* s az újabbi *rege* közt egyáltalán létesíthető rokonsági kapcsolat, akkor az

¹ Mivel az egykori fecseg, hiresztel értelmű *regel* igét a *mesél*, költött beszédet mond jelentésűtől csupán árnyalati különbség választotta el a közhasználatban, nem lehet kétséges, hogy az a szinonim *beszél* hatása alatt vált *regél*-re. Következőleg, mihelyt megtörtént a fabula: *rege* kikövetkeztetése, alkalmasint nyomban követte azt a blateratio: *rege* hasonló létrejövése is.

csakis a hármas értelmű *regel* ige által lehetséges. Erre kell tehát behatásosabb figyelmet fordítanunk.

Nyissuk csak fel a MTsz.-t s meggyőződhetünk róla, hogy a *regel*-nek a nép nyelvében ma, 200 év elmulta után is megvan ugyanaz a hármas jelentése, amely Csúzy Zs. idejében volt, t. i. 1. brekeg, kuruttyol; 2. szószátyárkodik, rebesget, hiesztel; bizonyos regös-éneknek nevezett verset, azaz: költött beszédet mond v. énekel (sőt a Dráva mellékén, Kopácson *elregöl* egyenesen annyi, mint: elbeszél). Ez már pozitívum, amelyből minden merészség nélkül ki lehet valamit hoznunk, még pedig azt, hogy ha az alatt a 200 esztendő alatt, melyben a magyarság egész egyeteme óriási kultúrbehatásokon esett keresztül, bizonyos szónak változatlanul fennmaradhatott nem egy, hanem három jelentése: vajjon nincs-e jogunk következtetni, hogy a megelőző évszázadokban, amikor összehasonlíthatatlanul kevesebb s kisebb műveltségi hatások érték elődeinket, sokkal hosszabb ideig megtarthatta ugyanazon jelentéseit, ha nem is tudjuk ezeket történetileg igazolni?

Azután tudva van, hogy a *regel* eredetére nézve kétségtelenül sajátos állathang-festő ige, melyet később vittek át metaforikusan az emberi beszéd bizonyos változatainak jelelésére. Amde állathang-festő igéink, amilyenek a többi között pl. *csahol*, *csácsog*, *cseveg*, *csiripel*, *csörög*, *fecseg*, *karattyol*, *kráskog*, *karicsál*, *ugat* stb., egyáltalán nyelvünk őseredeti tulajdonai, melyek nem néhány száz éve, hanem végeláthatatlan idő óta vannak használatban. Miért volna éppen a *regel* kivétel köztük?

Ugyanezen állathang-festő eredeti igékről tovább biztos tényképpen lehet megállapítanunk, hogy ősidőktől fogva alkalmazták eleink — miként még mi is alkalmazzuk őket — hol csípősen, hol gúnyatosan az emberi beszéd egyes különösebb nyilvánulásaira is. Az ily alkalmazás régenten, nyelvünk fejletlenebb fokán könnyen érthetően jóval gyakoribb volt, mint mai napság. Az előbb említettem igéket teszem a NySz. tanúsága szerint mind használták az emberi beszédre is. Hogy külön idézettel is igazoljam ezt, kikapom például a *csácsog* és *csörög* igéket, melyek eredetileg a szarka hangját utánzó szók voltak (vö. *Tsálsogók*, *tsörgök* mint a szarka. Major, Szót. 239.). És Páriz Pápai szótárában már ezt találom róluk: *Garrio*: tsátsogók, *beszélék*, tsörgök. Tinódi Zsigmond-krónikájában pedig ezeket a sorokat olvasom (RMKT. III. 335.):

Vitézek ott harmincketten valának.

Kiket sokszor hegedősök *csácsogtak* [= emlegettek énekeikben].

Az Árpádok korabeli királyi *regesek*ről egész biztosan tudunk annyit, hogy hivatásuk a fejedelmi lakomák vendégeinek nemesebb szórakoztatása volt, s hogy szórakoztató anyaguknak: a *regék*nek kétségtelenül a beszéd valamely fájának kellett lenni. Mért ne kaphatta volna ez a nevet hasonló állathang-átvitelből?

A *regel* ige legközönségesebb, mondhatni: országos jelentése ma is: brekeg, kuruttyol; de ám alapszava, a *reg* a székelylek egyes helyein már am. (karácsony-másodnapi) köszöntővers,¹ a *reges* pedig ennek előadója. Ezt a névbeli s bizonyos értelemben jelentésbeli találkozást is az imént előadtam nyelvi tények hozzágondolásával nem lehet csak pusztá véletlenségnek betudni, hanem az ősök őshagyományát kell benne látnunk, mely elkopvalványulva bár, de sok száz év leforgása után is megmaradt nyelvünkben.

Mi következik most már mindebből?

Az, hogy az árpádkori *reg* végső eredetében nem egyéb, mint természeti hangfestő szó: *vox ranae et vox gallinae*. A belőle való *regel* = 'coaxat, brekeg és gracillat, kárál' igét utóbb átvitték az emberi beszédre: *blaterat, garrat, azaz: fecseg, üres, valótlán beszédet tesz értelemben*. Majd később ebből finomított árnyalattal *fabulatur*, vagyis: 'csinált, kigondolt beszédet, költött dolgot, mesebeszédet mond, beszél' jelentése lett a *regel*-nek. Ennek általánosabbá válta hozta magával, hogy alapszava: a *reg* rövidesen önállósult *fabula, poëma* értelemmel.² A *reg*-ből végül *reges* lett: regszerző, regmondó, vagyis: költött beszéd szerző v. mondó értelemben (vö. *ének: énekes*).

Látható ebből, hogy az árpádkori *reges* igazában nem más, mint ősi magyar neve a *poëta*, a *reg* pedig a *poëma* fogalomnak. Amit mi ma neolog szavakkal *költő*-nek és *költemény*-nek hívunk, ugyanazt elődeink *reges*-nek és *reg*-nek nevezték, még pedig mind a kettőt történeti: *poëta epicus* és *poëma epicum* mellék-értelemmel (ezt a *regel*-nek *fabulatur, narrat* jelentéséből lehet elég nagy valószínűséggel következtetni).³ A *reges* majdnem teljesen megfelelt a latin *homo fabulator*-nak, vagyis annak, aki költött beszédeket tud kitalálni avagy mondani.

Bizonyításaim végső eredménye tehát ez:

Reg: békahang, tyúkszó > *regel*: brekeg, kárál; emberre átvitven *regel*: üres beszédet tesz, fecseg; finomabb, gúnytalan értelemben *regel*: költött beszédet mond > *reg*: költött beszéd > *reges*: költött beszéd szerző v. mondó.

Regel > *regél* (a *beszél* és *mesél* hatására) > *rege* (kikövetkeztetve a *mesél: mese* analogiájára).

¹ Sebestyén Gy. ugyan abban a véleményben van (A regösök 463.), hogy ez a *reg* csak a lejegyzőktől eredő újabb találgatás, de Vikár B. élszóval ismételve erősítette előttem, hogy maga a székelylek népe nevezi így a regösöket („Mű és tnyuk az *regöt!*“).

² Ilyen önállósulás (kikövetkeztetés) nem példátlan nyelvünkben. Analog eset a régiségben a *gajd* = ének (vö. „csúfos *gajd* = tréfás ének“. Thaly, VÉ. I. 341.) a *gajdol* = lármásan énekel igéből; a népnyelvben a *csevet* = láрма, zsvivaj a *csevetel* = cseveg, zsvivajog igéből, *dúd* = ének, nóta a *dúdol* = énekel igéből stb.

³ Világosan kitűnik innét, mennyire nincsen igaza Munkácsinak, ki az árpádkori *reg*-nek cantilena, ének, dal értelmet tulajdonít (l. fentebb); és Vikár-nak, aki szerint ugyanaz eredetileg varázséneket s ebből folyólag később varázslást, búvólest-bájlást jelentett (Ny. XXXV. 257.).

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta Wertner Mór dr.

(Folytatás.)

Ompud.

Jelenleg már nem dívó, de legrégibb korszakainkban a legkülönbélebb társadalmi rétegekben elég gyakran szerepelt személynév, melynek jelentését mindeddig nem ismertük. Már 1136-ban akadunk egy *Ampud* nevű országnagyra, kinek talán fia *Ampudinus* 1162-ben mint országnagy, 1164-ben mint szlavóniai bán, 1165 és 1167-ben mint nádor, később megint mint bán és végre mint erdélyi vajda működik. Neve különféle alakban fordul elő. 1162: *Ampudinus* comes (Sopr. Okltr. 1:2); 1165: temporibus *Ampudii* bani (Kukuljević: Cod. dipl. 2:67); 1165: *Ompud* palatinus (Zichy-Okltr. 1:2); 1166: *Ampudinus* palatinus (Haz. Okmtr. 7:1); 1167: Ego *Ompodinus* comes pallatinus atque banus (Kukuljević 2:75); 1171: *Ambodinus* banus (Sopr. 1:3); 1172: *Ampudinus* palatinus (Pannonh. Okltr. 1:604). Fia: *Ampudinus* 1199-ben Szolnok megye főispánja (H. O. 5:4). 1223-ban tanúsítja a nádor, hogy a Sopron megyében lévő kedhelyi monostor apátja egy rétet kapott. A többnyire sopronmegyei tanúk sorában van *Oppodinus* comes is (Fejér III. 1:427; helyesen *Ompodinus*), kiről feltehetjük, hogy ugyanaz. 1267 körül egy *Ompudus* Béla királyfinak az aludvarbírája (Haz. Okltr. 55); 1269-ben ugyanő mint *Ompudin* fordul elő (Zalamegyei Okltr. 1:53); 1276-ban van egy Boszniai *Ompud bán* (Margitlegenda); 1277: *Ompudinus* alországbiró (Sopr. 1:42). De viselték e nevet nemcsak országnagyok és főurak, hanem a közép és alsórendű osztályok tagjai is. 1211-ben *Ompud* fia Kuze a tihanyi apátság szőlőművese (Wenzel 1:124). 1233: (W. 6:530). A komárommegyei Igmándiak sorában egy *Ombud* is szerepel. 1237: *Ombud* fiai Sopron megyében (H. O. 3:3; v. ö. Wenzel 7:191 ddo. 1240); 1245: *Ambud* vasvári örkanonok (H. O. 8:45). 1252: *Ompud* comes de PZ. (A zágrábi káptalan kiadványa. F. IV. 2:169). 1255: Pozsony megyei Csallóközben Karcsai *Ombud* fiai (W. 2:257). 1256: *Ombud* a fenti vasvári örkanonok (H. O. 8:72). 1262-ben van Zala megyében *Ompud* fia natus a Törek nevű helységből (Zalam. Okltr. 1:40). 1266: *Ompud* a zalamegyei Rokolyán táján birtokol (Zalavári apátság Okltra 523). 1269: Zaránd megyében *Hompudinus* varsányi birtokos (Zich. 1:19). 1270 körül. Somogy megyében Rádi *Ompudinus* (H. O. 7:123). 1270: Heves megyében Tomaj nb. *Ompud* abádi birtokos (H. O. 6:171). 1287: Komárom megyében Macsalai *Ompudinus* (Knauz: Monum. eccles. Strigon. 2:221). 1291: Esztergom megyében Kurali *Ompod* fia Miklós (Knauz 2:312 és 517 ddo. 1302). 1295: Valkó megyében *Ompud* fia János (Anjoukori Okmtr. 4:537). 1302: Somogy megyében *Ompud* fia Bokod (uo. 1:44).

1341: Győr megyében *Ompud* fia János nyúli birtokos (Anj. 1:169). 1344: Bogárdi István fia *Ompud* fejeármegyei ember mint nádori kiküldött Sopron megyében (Sopr. 1:181). 1351: *Ompud* a sopronmegyei Rábaköz egyik szolgabirája (uo. 1:229). 1354: Vas megyében Gutkeled nb. Felsőlindvai *Ompod* birtokos (Anj. 6:172). 1385: Csáfordi *Ompot* fia János kir. kiküldött a sopronmegyei Potyondon (F. X. 18:189).

Magától értetődik, hogy annyi birtokos között egyik-másik saját nevét valamelyik birtokára átruházta s hogy ennek alapján az Ompuddal rokonhangzásu helységnevekre is akadunk. Zemplén megyében van 1330-ban Michael de *Ampud* nevű földesúr (Zich. 1:355). 1332: Nicolaus de *Vmpud* (uo. 403); ugyanakkor találunk egy possessio *Ambud*-ot is az ország északkeletén (Anj. 2:609). 1380: Zemplén megyében *Umpod* possessio (Csánki 1:358); *Ompod* praedium (uo.); Zala megyében volt 1429 és 1474-ben *Ompolhfalwa* (uo. 3:87); Szatmár megyében volt 1393-ban *Wmboth* nevű helység, mely 1433-ban mint *Ombod* szerepel (uo. 1:482); mai neve *Ombód*. Fejér megyében volt 1498-ban egy possessio Bogard alio nomine *Ampodfelde* (a mai Sárbogárd, H. O. 5:389).

Hogy mit jelent e név, nem tudjuk, és így itt is tanácsos, hogy a már számtalanszor bevált módszert követve a névnek Magyarországon kívüli nyomait keressük. De csak két adatot találtam.

Andechs-Meráni III. Bertold gróf, ki 1173 körül stiriai s krajnai őrgróf mint Istria őrgrófja (különben Meráni Gertrud magyar királyné nagyatyja), írja Tegernseei Rupert apátnak „küldje egyik lovát az *Ompudin* herceg fiával már egybekelt leányának“ (Pez: *Scriptores rer. Austriacarum* VI. 2:12). Ebből azonban nem tanulunk semmit. Bertold gróf magyar nászát, *Ompud* bánt, hercegnek nevezi ugyan, de nevét úgy adja, mint a magyaroktól hallotta. Annál többet mond a második külföldi forrás.

Az 1320 körül elhalt osztrák Ottokár rimes krónikája leírja az 1252 körüli magyar-stiriai hadjáratot és a többi között (2370. vers skk.) mondja: „darnach kom graf Hoholt, der was von Lindou“, továbbá, hogy a stájer uraknak nem tetszett Hoholtnak odajövele, mert ez hozzájuk mint országbíró s kapitány jött. Mikor tőle megszabadultak „do sant der Kunic von Ungern her **graf Ambolten**,“ hogy ez legyen kapitány és az ország kormányzója stb. De van a krónikának még egy második idevágó adata is. Leírja az 1291. évi magyar-osztrák hadjáratot és felsorolja az ebben résztvevett magyar főurakat is. Közük van „*graf Ambolt von Tamepog*“ (43758 ik vers).

Vegyük már most a következőket fontolóra:

1. Zala megye Stájerország tőszomszédságában fekszik és így természetesnek találjuk, hogy IV. Béla a Stájerország kormányzásával megbízott magyarországi tisztviselőit első sorban a

Zala megyében székelte családokból szemelte ki. A rimes Krónika Hoholdja, kit Béla 1252 körül Stájerországba küldött, nem más, mint a Stájerországból Magyarországra bevándorolt Buzád-Hahold nemzetség tagja: az 1251-től 1273 ig ismert Hahót (a német *Kadold*), Alsó-Lindva ura, az alsó-lindvai Bánfi-család egyenes őse. A Péc nb. György fia Dénes (1256—1284), ki háromszor nádor is volt, szintén zalamegyei ember, kinek leánya a fenti Hahót fiához, Istvánhoz ment férjhez. Ezen Dénes 1259. máj. 26-án Grácban István ifjabb király udvarában tálnokmester, Zala megye főispánja s pettaui kapitány.

2. Az ősrégi Tomaj nemzetségnek egyik ősi fészke a Zala megyében fekvő Tomaj nevű helység. E helység birtokosainak sorában felmerül 1270-ben egy László fia *Ompud*, ki 1292. febr. 3-án már nem él, mert akkor már csak fiáról van szó. Így tehát határozottan azt mondhatjuk, hogy a krónikás Tomebogja sem más, mint a zalamegyei Tomaj alapos ferdtése (v. ö. H. O. 7:171).

Ez a személynév az okiratokban két főalakban szerepel. Az egyik O-val, a másik A-val kezdődik, de mindkettő azonos egymással. Másfelől azt látjuk, hogy a *p* hangot sokszor *b* helyettesíti, még pedig egy és ugyanazon személy nevében is. A két főalak tehát: *Ompud*, *Ampud* és *Ombud*, *Ambud*; az *u* itt mindig *o*-nak veendő. Hogy az —old végezetű nevekből számtalan esetben elveszett az *l* betű, közismert dolog. Arnoldból lett Arnót, Bertoldból Bertót, Lipoldból Lipót, Miskolcból Miskóc stb. Mindezekből tehát kiviláglik, hogy az *Ompud* vagy *Ombod*, *Ambod* név nem más, mint a német **Ambold** és **Ambolt** magyaros átalakulása. Ebből arra is lehet következtetni, hogy első viselője, Ompud nádor, valószínűleg valamely jövevény német családnak a sarja volt. Teljesség kedvéért fel- említem, hogy egyik hazai forrásunk (Sztáray Okltr. 1:33) a névnek *l*-es alakját is ismeri: szerinte 1286-ban Parasznyai (= de Peresne) **Ombold** fia Sydene szerepel mint borsodmegyei birtokos.

Ottomány.

Bihar megyében ma is létező helység; nevének régibb alakjai a következők: 1263: *Oltman* (Csánki 1:218); 1283: *Otman* (Wenzel 4:261); 1467: *Ollhoman* (Csánki 1:218); 1491: *Ollhaman* (uo.).

A német középkorban gyakran szerepelt az *Altmann* keresztnév, egyik képviselője Altmann passauai püspök († 1091); mint családi név most is számtalan esetben ismeretes. E név nálunk már a legrégebb időkben is divott. A Balog nemzetség őséinek a Thüringiából illetve Friedbergből vagy Friedburgból bevándorolt Altmannt tartják. A csatári monostor alapítója nevének (1136 körül) egy *Altomann* nevű fia volt (Fejér 2:93). 1228-ban a komárommegyei Ekelnek egyik ura *Althumon* (Wenzel

6:478). 1234: Abauj megyében *Oltuman* (uo. 548). 1239: Ekel nb. Vágközi *Oltuman* fia András (uo. 7:82). 1243: Ugyanó mint *Oltoman* fia (uo. 145). 1247 körül Komárom megyében Konkolyi *Olthman* (Haz. Okmtr. 3:9). 1248: *Oltumannus* a pozsonymegyei Boleraz plébánosa (Knauz 1:372). 1252: Gyurka nb. *Oltumannus* megkapja Oszlárt (uo. 338). 1261: Ekeli *Oltumannus* (uo. 11:518). 1274: Oszlári *Oltman* fia István (uo. 4:46). 1276: Trencsén megyében *Olthoman* dubnici birtokos (uo. 75). 1277: Sopron megyében Kligenbach (ma Klempa) táján *Altman* nevű birtokos (uo. 9:180). 1313: *Oltmann* fia Kurzmann István pozsonyi polgár (Anj. Okmtr. 1:283). 1315: *Altmannus* prucki lakos (Knauz 2:706). 1319: *Oltman* fia Gergely, ungmegyei szolgabíró (Haz. Okmtr. 7:382). 1321: ugyanó mint *Olthuman* fia (Anj. 1:636).

A név alakjai tehát Oltman, Olthoman, Oltoman, Oltuman, valamennyi az Altmann változata. Megjegyzendő még, hogy nemcsak Bihar megyében, hanem 1255-ben a nyitramegyei Elefánt szomszédságában is volt egy *Olthuman* nevű földtér (Haz. Okltr. 28), nyilván szintén egy Altmann nevű úr birtoka.

Potho.

A Győr nevű jövevény nemzetség egyik tagja, *Poth*, 1199-ben merül fel mint Moson megye főispánja (Fejér 2:348). Neve azóta lényegtelen változatokban fordul elő. 1202: *Both* (Wenzel 6:225). 1208: *Potho* nádor (uo. 6:324). 1208 körül: *Poht* (Haz. Okmtr. 6:7). 1209. mint nádor: *Poch* (uo. 6:335). 1232: *Pot* (uo. 6:509). Előfordul e név kisebbbrangu személyeknél is. 1211: *Pot* fia a pannonhalmi apátság lovásza (uo. 1:116). 1234: *Pot* arbei dékán (uo. 6:560). 1237: a pannonhalmi apátság szőlőművese: *Poht* (uo. 2:7). 1351: Gömör megyében *Poht* fia Sebestyén (Anj. Okmtr. 5:467). Innen kezdve már alig akadunk többé rá. Azt, hogy 1351-ben egy Poth nemzetség létezett, amint egyik forrásunkban olvassuk (Anj. 5:499), más helyen alaposan megcáfoltam. Csak 1415-ben találkozzunk ismét e névvel. A nádornak volt ugyan egy szintén Pot nevű fia, de hogy ez a családot folytatta volna, arról nincs tudomásunk. De volt a nádornak egy Mór (Maurus) nevű fivére, kitől a Baranya megyében törzsökös Kéméndi- és Gyulai-családok származtak. 1415-ben felmerül Gyulai Jakab fia *Path* és Gyulai *Path* fia István (Zichy-Okltr. 336). Ennek a két Path-nak az ivadéakai külön családágat folytattak, melynek tagjai magukat „filius Path“ és „Path dictus“ nevezték (Csánki 2:557) s mindkét megjelölésben már az állandó Pathfi-családnévre kell ráismernünk. A nádor nevét azonban még ma is őrzi két földrajzi tárgy. A nádor többiek között Moson megyében egy Lod.... (valószínűleg Lodomér) földé nevű birtokot szerzett királyi adományozás útján, melynek, hogy egyéb ilyen nevű birtokoktól megkülönböztessék, saját nevét adta. 1217-ben német neve van: *Potesdorf*

(= *Poth's Dorf*). A XIII. század végén már *Pothfolwa* (Wenzel 10:454). 1324-ben *praedium Poth* és possessio *Pooth*. 1330: *Pothfolwa*. 1431: *Prodresdorff* (a Potesdorf ferdítése). 1497: *Potezdorff* (Csánki 3:685). Mai neve *Pátfalva*. — A nádor fivére, Csépán, megkapta 1209-ben a mosonmegyei Szombathelyt (Wenzel 6:333), mely azonban már 1313-ban *Nesuld* néven szerepel, s ez nem más, mint a német *Neusiedel* magyar ferdítése (ma *Nezsider* alakban szerepel, és a. m. a magyar Ujlak vagy „uj telep“). Ezen Nezsideren kívül van azonban Moson megyében még egy Lajtafalva nevű község is, melyet a németek még most is *Poczneusiedel*-nek neveznek és mely a régi forrásokban kezdettől fogva mint Pacznewsidl, Poczneusidel, Patznewzydel szerepel (uo. 684); a Lajtafalva csak későbbi eredetű. Az eddigiek alapján kétségtelen dolog, hogy vagy még a nádor maga, vagy nemzetségének egy későbbi hasonnevű tagja alapította ezen helységet (Neusiedelt) és hogy ezt a régibb eredetű Nezsider-Szombathelytől való megkülönböztetés végett hívták *Poth Neusiedeljének* vagyis németül **Poth's Neusiedelnek**.

Kutatóink javarésze a Poth nevet Pat-nak ejti, s ezt azzal okolják meg, hogy Pot régi magyar név, melynek semmi köze a némethez és hogy mindazon helységeket, melyek a középkorban Poth alakban fordultak elő, most Pat vagy Pát néven szerepelnek. Azt hiszem, hogy ez helytelen és hogy a név hazája Németország.

a) A mosonmegyei Pátfalva kezdettől fogva egészen a 15. század végéig németül mindig csak Potesdorf és nem Patesdorf. Ugyanezt mondhatjuk részben Potzneusiedelről is.

b) A név német eredetét sejtetik a Győr nemzetség eredetéről szóló adataink. Kézai Simon (1272 és 1290 között) mondja: „Ezután jöve be Lebyni *Pot*, kit más néven Ernestusnak neveztek. Ez sok vitézzel jött Magyarországra; tőle veszi eredetét Konrád altenburgi gróf“. A későbbi Turóci János másként adja elő a dolgot. Azt mondja, hogy bizonyos Altenburgi Konrád 1028 és 1030 között Magyarországra mint II. Konrád német király követe tartózkodott. Ennek fia Ernest letelepedett Magyarországra és Salamon s I. Gyécsa királyaink szolgálatában Henrik német császárhoz és egyéb uralkodókhöz követi minőségben utazott. Így aztán a német Bote — Both alakjában — saját valamint utódainak maradandó melléknevévé vált. Ebből keletkezett volna a későbbi „Kont“ stb.

Kézai előadása egyszerűbb és hihetőbb. Lebyn nem más, mint a Moson megyében még most is létező *Lébény*, mely első felmerülésétől kezdve már Potho nádor és családjának birtokában volt; Altenburgi Konrád pedig a nádor testvérének unokája (Magyar-) Óvári Konrád, kit 1239-től 1299-ig ismerünk.¹

¹ Kézai csak azzal árulja el tájékozatlanságát, hogy Potot Ernesttel egy és ugyanazon személynek veszi, de nála Pot határozottan személynév. A későbbi Turóci János bővebb családtörténeti magyarázatot akar adni; nála

Nézzük mindenek előtt, hogy mily szerepe van a névnek a régibb német forrásokban.

A bajor uralkodó palotagrófok (Pfalzgrafen) családjában van egy *Botho* der *Starke von Botenstein* († 1104). Botenstein bajorországi helység, melyet ma Pottenstein-nak is neveznek és így elhihetjük, hogy Botho is Potho lehetett. Bizonyítja ezt különben az is, hogy a schwerini püspökök sorában 1381-től 1383-ig Johann **Potho von Pottenstein** szerepel. Sziléziában van egy Kittlitz nevű helység, mely egy előkelő nemesi családnak adta nevét. E családnak egyik oklevelében 1279-ben egy Wiesenburgi *Boto* az egyik tanu. 1370-ben Kittlitzi *Bothe* szerepel, de az egyik okirat 1376-ban *Pothe*-nek nevezi stb. Mindezekből kitűnik, hogy a régi magyarok az okiratainkban előforduló Pot-ot Pat-nak ejthették ugyan, de a név nem más, mint a Németországban most is elég gyakran divó **Botho**. Mint fent láttuk, egyik hazai okiratunk a nádort 1202-ben Both-nak nevezi.

A GYAKORÍTÓ IGEKÉPZOKHÖZ.

I.

Irta **Simonyi Zsigmond**.

1. A **-kod** gyakorító képző. — Fokos Dávid igen tanulságosan tárgyalta a visszaható **-kod-ik** képzőre vonatkozó nézetek történetét (Nyr. 42. és KSzemle 14. k.): hogy t. i. Budenz a gyakorító **-kod-**ból származtatta, de utóbb elfogadta az én nézetemet, mely szerint a **-kód-ik** (*vázkódik*)-féle alak rövidítése, s különféle kétségek elhangzása után ez a nézet állapotodott meg a nyelvészeti irodalomban. Megemlíti továbbá Fokos, hogy most már azért se származtathatjuk ezt a visszaható képzőt a *csapkod*-féle gyakorító képzésből, mert emez Szily Kálmán kimutatása szerint régibb nyelvünkben nagyon ritka, még a 17. századból is csak hármat lehet kimutatni: *csapkod*, *csipked*, *szurkod*, holott a hasonló hangzású visszaható képző már a 15. században egészen közönséges.

De ebből a történeti viszonyból se Szily, se Fokos nem vonta le azt a következtetést, mely úgyszólván önként kínálko-

Erneszt atyja Konrád, Pot személynevet azonban nem ismer. Tudja pedig, hogy a nemzetség ősatyái között egy Pot is szerepel és Kézaival ellentétben azt találja, hogy Pot nem kereszt-, hanem melléknév, illetve jelző. — Azt hallotta, hogy Erneszt a magyar királynak követe volt a német császárnál; követ a németben annyi mint Bote s így legbiztosabban vélte a helyes magyarázatot abban találni, hogy a Poth-ot a német bote-vel azonosítja. Pedig látjuk, hogy a magyarázat abban rejlik, hogy a jövevény lovag neve Botho = Potho ugyanaz ami a Bothe és Pothe keresztnév és hogy ennek következtében a Kézainál szereplő Erneszt és Pot két egymástól teljesen megkülönböztetendő személy.

zik, hogy t. i. ama Budenz-féle magyarázatnak éppen a fordítottja áll: a gyakorító képző fejlődött a visszahatóból. Maga Fokos D. kimutatta idevágó értekezéseiben, hogy a visszaható képzések több finnugor nyelvben gyakorító jelentést vesznek föl, a visszaható igék használatát tárgyalva (Nyr. 7. k.) s én is idéztem sok példát, melyben a visszaható jelentésnek elhomályosodtával a tartósság vagy ismétlődés jelentése fejlődött: *bizakodik, növekedik, sivaikodik, késlekedik* stb.

A *csapkod, kapkod, röpköd*-félék is kétségtől eltekintve ikesek voltak eleinte, részben még ma is azok: így *repkedik* még Ungvárnémeti Tóth Lászlónál és Vörösmartynál (innen néhány szótárban is *röpkedik*), *kapkogyik* (Kálmány: Vadvirágok 1:1, I. ezeket NyF. 28:25)¹. Több más régi ikes ige is iktelenné vált: *lépik, pökik, küzdik, ebédlik, vacsorálkik, bujdoklik, tündöklkik* stb. ma rendszerint iktelenek s csak nyelvjárásokban őrizték meg régebbi alakjukat (l. NyF. 28:29—33). — De a szóban levő igéknél e változásnak az okát is megmondhatjuk: nyilván az *od, öd*-végű gyakorítók analógiája okozta. *Csapkodni* mellett pl. volt *csapodni* ige is: Mákoknak fejeket vékony pálczájával *eltsapodgya* (NySz.). *Csipkedni* mellett volt *csipedni* (uo.), *nyomkodni* mellett *nyomodni* (uo.). Vö. még *lököd, tapod, sühöd* (uo.), *döföd* stb.

Az eredeti ikes alakkal összefügg az is, hogy a *csapkod, csipked, szurkod*-féle igék, noha ma tárgyasak, eleinte tárgyatlanok voltak. Vö. Oly könnyebb ugyanis az szóval bajt vinni, amely nehéz kézzel az harcon „*csapkodni*“ (Csáktornyai M. Ajas és Ulysses 1592, IrodKözl. 25:76²). Kezdenek *beszurkodni* . . a dárda nyelivel (Bethlen Önéletír.).

2. Rendkívül érdekes, amit id. Vozáry Gyula közölt Gárdonyi Géza szókincséből (Nyr. 44:71—). Mintha csak példával akarta volna igazolni, amiket Kulcsár Gyula sorolt föl mint a magyaros írásművészet jellemző sajátosságait (A magyaros írásművészet főkérdései, a Nyelvészeti Füzetek 54. száma). Milyen érdekes pl. a sok ikerszó és hangutánzás, továbbá a sok szerencsés, hangulatos szóalkotás közt a gyakorító és mozzanatos igék nagy száma: *muldogál, tömikél, megpillog, sunyorog, uhog, bandalog, — elirran, elputtyan, pöffent, csillant, rányillantja az ajtót, nyikorint, megrázint, sikint, pillámlik, nyikordul* (vö. *csikordul*) stb. stb. — Különösen kedveli a gyakorító *-doz* képzőt: „*haladoztak és botladoztak, elfogyadozott, elősokadozik* (denom.), *nyulladozik, rémledezés, dongadozik* a méh, *morgado-*

¹ Most olvasom egy hírlapi cikkben: Görögország két ellentétes érdek közt *küzköd* és *hányódik*. (Világ 1915. XI. 27. 9.)

² Ez tehát régebbi adat, mint amelyeket Szily K. idéz. Az ő idézetei közül törölni kell ezeket: *csökked, löked*. Már csak a nyiltabb magánhangzója miatt se tartoznak ide, de az első azért se, mert a *k*-ja nem a képzőhöz való, szintoly kevéssé, mint ezekben: *bökhed, síkhad, szíkhad, — vö. csökken, bökken, síkhaszt és síkhajt* (vö. még *pirkad, serked*). — Viszont még *vonkod* ige van SzD-nál 1810: Vonkodgya... farkát (id. NyF 50:36).

zik a kutya; *szenvedező* bágyadt arc. Érdekes ez a kettő: *ámuldozik, kábuldozik*; az irodalmi nyelvben eddig talán csak kettő van ilyen: *ájudozik, rémüldözik*, sőt szótáraink úgy látszik csak az elsőt ismerik. Vö. még ezt a székelyföldi példát: *merüldözik* (TMNy. 409).

II.

Irta Csanády Sándor.

A -dos és -doz képző régi irodalmunkban.¹ A *-dos*, *-dös*, *-dös* képzős gyakorító igék csoportja két főosztályba oszlik: verést és menekülést jelentőkre. Más jelentésűek kisebb számmal fordulnak elő. A leghatározottabb és leggazdagabb a verést kifejező csoport. 1436—1770-ig kb. huszonnégy ige veszi fel ezt a képzőt: 15 verést fejez ki, 9 pedig megoszlik más jelentések között. A legelső példát a Bécsi és Müncheni kódexben találjuk: *meg-gyakdos, által-gyakdos*. Ime az első eset is verést, szorosabban szúrást, ölést fejez ki. Ebben az értelemben előfordul *gyakdos* ige még hat írónál. Igekötő nélkül a Winkler-kódexben: *Lattak, kybe gyakdostaak*. Előfordul a *meg-* és *be-* igekötővel sok helyen.

Határozottan a verést, ölést, gyalázást kifejező igék gyakorítására használták először ezt a képzőt. Megállapítható abból is, hogy az első esetek, mint a fentebbi is, Krisztus megfeszítésére stb. vonatkoznak. Egy pontra irányulnak, Krisztus testére, még akkor is, ha nem épen sértésről van szó (néha Mária szenvedéseire vonatkoznak). Így: Szeretettel tapogatja és fogdossa (Mária a gyermek Jézust, Debr.-kódex, máshol is, sokszor). Mind káromlák és *pekdeseq* (Apor-kódex). Megtaláljuk Calepinus szótárában, meg Pázmánynál. Az aldot *zyz Marya mezythlaab megen wala es az tŵyskek az ew labayth megh thüdesteek* (ÉrsK). Vö. Nyr. 21:195.

Megtagadnak téged te ellenségid és te az ő nyakokat *nyomdosod* (Jordánszky-kódex). A későbbi írónál is lábbal való tiprást fejez ki; így veszi be Molnár Albert is a szótárába. Ebben a példában talán képletes értelemben van. Később természetesen igekötőkkel is előfordul.

Ezek vonatkoznak szorosan Krisztusra. De már egyik legrégibb kódexünkben olyan igét is találunk, mely a második jelentéscsoportba tartozik:

Sok barátok elmekben és testben *budosuan* fuualkodnak (Ehrenfeld-kódex). Sokféle igekötővel sokszor fordul elő. A többi-től eltér az ikes formájával, mert alapszava is ikes: *bujik*.

Későbbi időben találunk a Nádor-kódexben ilyen példát: Az ördögök legottan mind a tengörbe *zögdösenec*. A *szökdös* ige eddig a legtöbb igekötővel fordul elő: *le-, föl-, ki-, rá*.

¹ Az összeállításban a NySz-t használtam. Baillagiban, Czuczor—Fogarasi-ban nem volt idézet, sem évszám.

Ismét következik időrendben haladva négy ige, mely nagy általánosságban az ember testi épségét fenyegeti:

A ló erősen *rugdossan* ötet, harmad napon kimúlék ez világból (Debreczeni-kódex). Megtáláljuk Calepinusnál is.

Ha kezeket által *furdosnayac* sem érzik (DebrK).

Belől *mardostanak* mérgös kégyónak módjára (Sándor-kódex). *El-* igekötővel Calepinusnál is.

Fiait mind *meghóldóssy* (Tihanyi-kódex). Keszthelyi-k. is.

Eddig csak a *pökdös* és *szökdös* igék mutatták képzőnk használatának terjeszkedését; ettől fogva mintegy váltakoznak a verést és mást kifejező jelentések.

Hatalmat attam tinektek *hagdossny* kegyokra (Érdy-kódex). 1526—27. Ez már se verést, se ellenkezőjét (menekülést, mint pl. fent *szökdös*) nem fejez ki, hanem egészen más körbe vezet.

Visszatér az eredeti fogalomkörbe a következő példa: Isten reámérte sz. Pálra az nyakon *csapdoso* ördögöt (ÉrsK).

Most már a kódexek után valóban kezdődik a vegyes kor:

Kapdos. Heltainál, Károlyinál, vagy 15 írónál. *El, ki, meg* igekötőkkel.

Csipdes. Először Szikszai Fabricius B. szótárában. 1590.

Bukdosom az vízbe, Molnár Albert szótárában. 1604. [Ikes, mert alapszava *buk-ik*.]

Érdes: pertingo, palpo, szintén Molnár A. szótárában.

Répdös v. *röpdös*. Molnár A. szótárában.

Vondos. Molnár A. szótárában *húz* jelentéssel. Ez talán az egyetlen, amit ma nem használunk.

Elnyeldes. Molnár A. 1617.

Dugdös. Könyvemet edgyütt is másott is rejtegettem és *dugdostam*. Debreceni Kalocsa Jánosnál 1633.

Faldosás Melotai Nyilas Agendájában 1621.

Harapdos. Pápai Páriz—Bod-féle szótár 1767.

Verdesem a földet: pinso PPBI. pulso SI.

Szálldos. Nagy fekete hollók sűrűn *szálldosának*. Thaly gyűjteményében. (Adalék.) Ez az utolsó példa régi irodalmunkból. Megfigyeléseimet a következőkben foglalhatom össze:

1. A *-dos*, *-dös*, *-dös* összetett, gyakorító igeképző áll a *d* és *s* egyszerű gyakorító képzőkből.

2. A kódexek korában Krisztus megfeszítésének leírásában fordulnak elő először gyakrabban a verés, ölés fogalmát kifejező gyakorító igék evvel a képzővel (*s* újabban is ez a csoport volt a legtermékenyebb: vö. *tépdös*, *lökdös*, *bökdös*, *döfdös*, *tördös*, *szegdös*, *vagdös*, *rägdös* TMNy 412).

3. Sokkal előbb nem igen keletkezhetett a képző, mert az első ismert példák abban a korban (Bécsi kódex, EhrK) kevés-szer fordulnak elő. Ha a képző régebbi volna, akkor több irodalmi példát találnánk mingyárt, a nagyobb számu és terjedelmesebb magyar nyelvű irodalmi termékek feltűnésekor.

4. A jelentésbővülés a kódexek kora után következik be

nagyobb arányban és mivel irodalmi példát nem igen találunk, hanem inkább szótárakban, következtethetjük, hogy az élő beszédben termékenyebb lehetett, mint az irodalomban.

5. Mindig csak egytagú alapszóhoz járul, ellentétben más képzőkkel, melyek többtagú szóval is megférnek.¹

6. A képzőnek jelentésbővülése csak az újabb időben lett annyira termékeny, hogy ilyenek is vannak, mint pl.: *nyögődös*, *vagdös*, *szabdös*, *nyaldös* stb. stb. L. NyK. 16: 248 és TMNy. 411.

A *-dos* képzővel párhuzamosan találjuk a *-doz* képzőt.

Az első kérdés az, hogy a *-dos* képző hatása alatt fejlődött-e, vagy (v. ö.: Simonyi, TMNy. 409) a *-d* frequ. $\dagger z$ képzőket is felvette némely ige, ezek aztán egy képzőnek látszotak és így alakult ki a *-doz* képző.

Az első feltevés nem áll meg, ha meggondoljuk, hogy már a BécsiK.-ben (1436.) megtaláljuk az első példát: *Vala égedözö ö kívánságában*. Itt már a *d* $\dagger z$ (közben kötőhangzó) egységes képzőnek, képzőbokornak tekintendő.

Hordoz a XV. sz. második negyedében tűnik fel először az irodalmi emlékekben. Itt is *-doz* végzetet találunk, azonban a *d* a tőhöz tartozik. Módosíthatnánk így az állításunkat, hogy a *-doz* képző létrejötté úgy történt, hogy a *-d végű* igékhez járult a *-z* képző (közben kötőhangzó). Mert bár az *égedöz* és *hordoz* egyidőben jelennek is meg, mégis inkább azt kell feltennünk, hogy a *hordoz*nak kellett hasonló mintájú megelőzőinek lenni, melyeknek képmására alakult a hozzájuk rokon *hordoz* és az eltérő *égedöz*, jöllehet az utóbbi tűnik fel előbb, de csak kevéssel. Azt hihetjük tehát, hogy miután a *d végű* igékhez járult a *-z* képző, a két képző később egységes lett. A BécsiK.-ben előfordul a *kérd* ige: *kér* $\dagger d$. Tehát gyakorító képzővel. Kévéssel utóbb: *kérdez*. Ez nem más, mint amelyre a TMNy. hivatkozik. Hogy képzőnk az említett elemekből áll, a *kérdez* története világos példa rá.

Dehát mikor alakult ez a képző? Megelőzte-e a *dos-t*, vagy követte? Föltétlen megelőzte, mert hiszen már az első eset: *égedöz*, 1436-ból való; a második (*fogdoz*) szintén a XV. sz.-ból. Így hát a *-dossal* egy időben találjuk az irodalomban. Az elsőbb-szülöttséget bizonyítja: 1. párhuzamosan találjuk a kettőt; 2. régebbi, fokozatos fejlődés mellett tanuskodik, hogy két elemből áll; 3. már az első példák nagyon változatos jelentésűek, úgy, hogy a képző eredeti, sajátos funkcióját már nem tudjuk megállapítani. Míg ellenben a *-dos* képző, mikor fel lép, látjuk, hogy nagyon sajátos funkcióval bír. Így hát azt kell jogosan feltennünk, hogy a *-doz* képző alakulása messze esik, úgyannyira, hogy első jelentése már egészen elhomályosult.

¹ Újabb időben is ritka a kivétel; a TMNy. is (413) csak ezeket idézi: *harapdos*, *ugordos(nak)*, *nyitaldos(ott)*.

A kódexek első századnegyedében már kialakult volt, míg a *-dos* ekkor lépett fel. Természetesen amannak hatása alatt. Vagy még helyesebb, hogy a *-dos* a *-doz* nak csupán változata lett egy sajátos funkcióval, úgy, hogy a *z* véghangot valami ok, valami analógia miatt *-s*-sel cserélte föl.

Hogy mennyire a *-doz* családjából eredt, annak világos bizonyítéka, hogy a XV. sz. végén a *fogdoz* és *fogdos* már élnek egyforma jelentéssel. (*Fogdoz madarakat. — Hattam magam . . . fogdosnia.*)

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy mily esetekben változik a két képző. A *-dos*nak első sajátos jelentésében. Ime ezek: *fogdoz — fogdos; kapdoz — kapdos; csipdez — csipdes; gyakdoz — gyakdos; mardoz — mardos; repdez — repdes; pökdöz — pökös; vondoz — vondos; harapdoz — harapdos; megöldöz — megöldös.* Mindezek jó része a kódexek korából. Nevezetes sajátosságuk még e váltakozó képzősöknek, hogy mindnyájan egytagúak, s ez szintén jellemzi a *-dos* első használatát.

A *-doz* a legkülönbözőbb jelentéssel tűnik fel már az első emlékekben is, és ha egytagú az alapszó, sokszor közbe kötőhangzót zár, de ez esetben nem változik *-dos*-sal. Igy: *égedöz* (1436.); *lengedöz* (1508.); *övedez* és *ingadoz* (XVI. sz. első negyede; az utóbbihoz tartozik *hingadoz* is 1645); *esedez-ik* (Csoma K.); *puffadoz* (1630.); *döledezik* (1636); *romladoz* (1700.); *tsukladoz* (1748.); *bomladoz* (1767.); *hüledez* (1779.); *hulladoz* (1808.)

Az eddig felsorolt összes esetekben csak egyszer járul a képző névszóhoz: *övedez*. Nagyon különös eme kettő is: *burkondoz* (1551.) és *lelkendez* (1767.). Ezek föltétlen a *burok* és *lélek* kettőstövű főnevekből valók s még talán az eredeti finnugor *-nd* gyak. képző *n* hangját őrizték meg. (V. ö.: Simonyi: TMNy. 127—28). Ugyancsak kéttövű főnévből, de *n* hang nélkül: *álmadoz* 1516, *lángadoz* 1604. és *sokadoz* 17. száz. Valamennyi eset közül csak ezt a hatot találjuk főnévből képezve. (Hozzájuk csatlakoznak az újabb népnyelvből: *habbadoz* és *rémedez*, TMNy. 409.)

Többtövű igékből: *görgödöz* (1506.); *hajlodoz* (1516.) és *hajladoz* (1575.); *sajgadoz* (1617.); *csorgodox* (Thaly: V. É.); *csergedez* (1668.).

Mindezek az eddig említett esetek egytagú igékből kötőhangzóval, vagy anélkül; avagy többtövű főnevekből, végül többtövű igékből képzettek.

Van még néhány kéttagú igéből képzett is: *lövöldöz* (1508, lő: *lövell*); *ökledez* (1669.) — (Az újabb képzésekről I. NyK. 16:247 és TMNy 409.)

SZAVAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Simai Ödön.

Mindannyi. A Magyar Etymologiai Szótár egyik legterjedelmesebb és legszebb cikkében, mely az *az, a* szócskákraól értekezik (187—199 ll.), azt olvassuk, hogy a *mindannyi* és *mindannyian* újabb tudatos irodalmi alkotás a XIX. század közepéről *alles* és *alle* jelentésben. Csatlakozik e véleményhez Szily Kálmán is (MNy. X:331), amikor kimutatja, hogy a *mindannyi*: totidem, toties, so oft jelentéssel megvan már a múlt század elején (1803) több szótárírónál is. Noha már több köznyelvi szavunkról bebizonyosodott, hogy csak újabb alkotás, nem tudtam belenyugodni a szóban forgó szavak „késői” fel-lépésébe, sem keletkezésük „tudatos” voltába.

Aligha szorúl bizonyításra, hogy az efajta szópárok, mint *ez-az, ennyian-nyi, eddig-addig* stb. nyelvünk életében mindig egyszerre léptek föl. A *mindez* mellett *mindazt*, a *mindaddig* párját, a *mindeddig*-et is egy időből találjuk a NySz.-ban. Mintha egyszerre születnének meg a nyelvben. Épen ezért ha az egyik hangrendi alak hiányzik is régi nyelvünk anyagáról beszámoló szótárainkból, az még nem jogosít fel arra, hogy a később elő-kerülő alakot újnak, tudatosnak tartsuk. Ez a körülmény csu-pán szótáraink hiányosságát mutatja, de nem a szó új voltát is. Ha megvolt a magashangú alak, meg kellett lennie a mély-hangúnak is. Már pedig a *mindannyi* névmási kapcsolatnak magashangú megfelelője a XVI. és XVII. században elég sűrűen előkerül. A NySz. adatait (melyek a JordK-tól Pázmányig terjednek, l. Mind 1. f.) a *mindennyi* kapcsolatra nézve aztán meg is szerezhetem:

mind ennyi szókkal tsak üdvösségre, és lelki szabadulá-sunkra szükséges eszközök szerzőjének nevezi magát (Pázmány Préd. 154¹); *Mind ennyi* változások, ennyi bújdosások, és idegen földön sanyarkodások között nem zúgolódtak (u. i. 171); *Mind ennyire* nyujtá beszédét az Pápista ember (5 Lev. 293); *mind ennyi* háború üdőben — is, csak Ország Hadnagya, a' vagy fő Ispánnya sem vala (Pethő G. Krón. V. 1.²); *mind e'nyi* gonoszt nyilván még-szenved a' népben (Kalmár: Prodr. 229); A' magodat sém adá-még mind e'nyi vetésed (u. i. 325).

Valószínű tehát a *mind annyi* kapcsolat megléte is e kor-ban, még ha nem is tudnók ebből az időből kimutatni. De a XVII. századtól kezdve a *mind annyi* se tartozik a ritkaságok közé. Pázmánytól kezdve 1799-ig, szótárba jutásáig szóló éle-téről bizonyságok az alábbi adatok:

Ő képében, és ő hatalmával meg-botsássák a' bűnöket; és *mind annyiszor* botsássák, mennyiszor igazán meg-térnek (Préd. 180); A' Török Császárral, s egész hatalmával tizen-kétszer

¹ Az 1763-i kiadásból.

² Kováts János 1742-i kiadásából.

megh-viva... De *mind annyi sokszor*, s indúlt valamikor, verte, s Országát dúlta (Liszt L.: M. Márs 100); de *mind annyi* esztendőkbén sem veszet vala el-annyi szép nép a Magyarok közzül, a' mennyi ebben a' háborúban veszett el (Pethő G.: Krón. Z. 3); Volt-vala *minden-holott*, lészen *mind ànji holott* is (Kalmár: Prodr.: 209); Csuddálhatni erős keletét *mind ànji* itálnak (u. i. 232), hallván *mind ànji* kakas-szót, ànjiszor Istennek dicsérésére fél-indult (u. i. 246). De mint-hodj a *Királjodnak* töb Népei vadjnak, te kivüled *mind ànji* lakos Birodalmiba széljel; a-kik mindnyájan szövetelve sasolnak (u. i. 374), a' ki kelyes kezein tartott *mind ànji* útamban (u. i. 382); Két ízben... elpusztított, 's *mind annyiszor* újra felépített (Sándor I.: Külf. ut. lev. 1793:143—144); Márton 1799: so oft, so viel.

Lehet, hogy az itt felsorolt adatokban a *mind annyi* még nem forrt össze egyhangsúlyú összetétellé, de az bizonyos, hogy a névmási kapcsolat régi keletű természetes fejlődés. Legfeljebb főnévi használata újabb és némi jelentésváltozása.

Ami a *mindannyian* alakot illeti, bizonyos, hogy újabb fejlődés, de tudatossága ellen nyomós alakok szólnak. Így a régi *annyan*, *ennyen*, *mennyen*, *mennyin*, *annyin* (avagy tsak anynyin lészenek, a mennyin eddig-élé magokat jelentették, MHírm. 1780. Tudósítás 2), sőt az alkalmasint *annyan* alak (Azután anynyan vesztenek-el Kováts J.: Contin. a. Krón. I:42, 1742) és a XVIII. század végén megjelenő *valamennyien* forma is: emberek valamennyien mind a Nemesség' részén vagynak (Sándor I.: Külf. ut. lev. 555:1793) a természetes, önmagától való fejlődésre mutat.

Amilyen látszólagos a *mindannyi* újabb keletkezése, éppolyan az *ugyanannyi*-é is. Erről sem tud a NySz. Adataim két-száz évre nyúlnak vissza:

ugyan annyi Hadnagyot is hívasson (Hadi Regulák 1707:34), a' mi népeinkbül... *ugyan annyén* (!) estenek-el (Kovács J. i. m. II:11); a' következő tavasszal pedig *ugyan annyn* (!) azoknak helyére, táborba menni szoktanak (u. i. 75); Vagyonost az egésztl el-venni annyit téssen, mint *ugyan annyi* héá-nost az egészhez adni (Dugonics: Tudák. I:33) stb.

Szavaz. Mint tudva van, a nyelvújítás korabeli folyó-irataink nemcsak népszerűsítői voltak a sok jó meg rossz új szónak, hanem bírálói is, sőt az is megtörténik bennük, hogy egy-egy megjegyzésükkel egyenes útmutatást adnak a szófaragó eljárásra. A Hazai Tudósítások eleinte mérsékeltebb nyelvújító irányt követvén, többször bírálja a törvénykezési műszavakat, vagy mutat rá a szóra, amelyből új szóalkotásnál kiindulni tanácsos. Később egészen az orthologusok maradi stílusában írva, nem tér ki nyelvi kérdésekre. Az első korszakából való az alábbi észrevétel is:

Azért a' bévett felkiáltás által való neveztetést a' *Szószedés* (votorum collectio) által kellett meghatározni. — A' deák

Votum szó helyett már régen bevették a' Magyarok a' Voksot. De mivel ez is tsak deák szó, a' dolog természete azt mutatja, hogy *Szónak* nevezzük. Nem is tagadhatni, hogy ezen kimondás igen közönséges: neki nincs *szava* hozzá 's a' t. (1806:122). Épen nem következtelenség tehát, hogy később ezt írja: a' *szavak többsége* által Város Birájának választatott (1808:II:5). A *szavaz* és *szótöbbség* új szókig innen már csak egy lépés. Néha ajánl is „javított“ új elnevezéseket, a

Táblabíró-ra pl. ez a megjegyzése: Tabulae Judicariae Assessor. Ezt némelyek Tábla Birának, mások Törvény Tábla Hites Assessorának nevezik. Vallyon mért nem lehetne mondani: N. N. ezen T. Ns. Vármegye Törvényszékének Birája, vagy még rövidebben: ezen T. Ns. Vármegyének *Törvény Birája*. (1806:42). Ez az elnevezés aztán a Baranya megyei Tiszti Szótárba (1807) bele is került. Hasonlókép kifogásolja a

Tisztújítás előzőit: „Reménylem, hogy ezután szegyenleni fogják Hazánkfiái, ha még valahol a' Restauratiót *Építő Széknek*, vagy *Székújításnak* olvassák, melly valóságos *Tisztválasztás* (1806:13); *Tisztújítás* 1807. Veszprém m. Tiszti Sztr: „Igen helytelen szó ez is: *Széképítés* (Restauratio) mind azért, mivel a' széket nem építtük, hanem tsinállyuk, mind pedig azért, mert a' Restauratio nem is első tsinálást, hanem tsak megújítást tesz: azt tehát jobban mondhattuk *Tisztújításnak*, 's így tesz Sedes Restauratoria, *Tisztujjító Szék*“ (38—39).

Szóvetkezet. Azok közé az új szavak közé tartozik ez is, amelyek egyszerű képzésmódjuknál fogva fölbukkannak sokszor századokkal a nyelvújítás előtt, de csak tiszavirágéletűek. Épen száz évvel a Baranya m. Tiszti Sztr. előtt, ahonnan ez idő szerint keltezzük, találok a *Faj-halom* c. siralmas énekben (1707): De *kedvezet*, semmi *szóvetkezet* Arantok-is nem vólt emlekezet (121. vrsszak). Valósággal kedveli az efféle képzéseket a verselő, pl. a 96. versszakban: *el-feletkezet, érkezet*. Igen sokszor persze a rímelés szüksége is kényszerít ilyen újításokra, melyeknek természetesen egészen átvitel nélküli még a jelentése, mint pl. a

Vonatkozik igének Hallernél 1755-ben, t. i. vonúl, vagy amint ebben az időben már mondták: vonakodik: barlangjának leg-végsőbb szegletébe vonatkozott (96) — Palotáinak setétebb rejtekébe vonatkozot (u. i. 347).

Szipoly: a Mondolat előtt a Hazai Tud.-ban találok Aradról indult jelentésben (alkalmasint Peretsenyi Nagy László tollából): „A' *Szipoj* nevű kis fekete féreg . . . a' Gabona magvokat vesztegeti (1806:147); a' hová tojtott a' *Sziboj* (!) és Zsizsik porféreg, ottan üszögös gabonát szemléltünk (u. i. 179); *Vérszipolyt* a' Marhával elhányatja (u. i. 1807:I:5); de már átvitt értelemben is: Oskoláikban ne szenvedjenek meg holmi *Szipoly Mestereket* (u. i. I: 214). [Vö. Nyr. 33 : 371, 30 : 589—591.]

Országos Széchenyi Könyvtár. A Muz. könyvtárnak ezen megfelelőbb, hivatalos nevét 1807-ben ugyancsak a

Hazai Tud.-ban olvastam először: minden könyvből az Uralkodó Fejedelem számára, a' Nemzetnek közönséges Bibliothecájába u. m. az Országos Szétsényi Könyvtárba, az Universitas Könyvtárjába beadni (II:108).

Villás reggeli: parasztibb formájában: 10 órakor *vellás fölöstököm* adatott (Hazai Tud. 1808:I:163). Mártonnál még 1823-ban sem találom.

Lélekzel. Régen mindig és ma is inkább: lélekzik. Pichler Karolina Hasonlatosságainak (1807) Kazinczyt utánzó nyelvében tűnt föl előttem először: lassan lélekzelve szívja be a' lágy meleg tiszta Levegőt (92). Azután Kazinczy Minden Munkáiban (1815) többször élem került.

Le—. Újabb összetételei: *levált* 1782. Kónyi: Gróf Valtron: Talán tsak nintsen Strásán? — Ámbár ott legyen-is leváltom Őtet (45 l.), előbb csakis *felváltani*; bizonyosan az ablösen hatásaképen. — *Lebilincsel.* 1792: Verseghy: A' Lebilintezett Prometheus Aeschylustól. A szövegben *le-kovácsol* is ebben az értelemben (8. l.): „kovátsold le őtet a' kősziklához.“ Mai alakjában amaz 1805-ben Farkas Károly: Mulatások 217: az én Szivem örökösen le legyen bilintselve. — *Letilt.* 1807 Baranya m. Tiszti Sztr. 87: Suspensorio-Inhibitorium (mandatum) Fölfüggesztőn le-tiltó, fűgton le-tiltó (parancs).

Néptelenség. Sándor Istvánnak, mint nyelvújítónak értéke többé-kevésbé már tisztázva van. Nagyjában az a vélemény alakult ki róla, hogy nem tartozott a termékenyebb újítók közé; a műveiben sűrűbben fellépő újítások csak mások próbálgatásainak népszerűsítései nagyrészt. Szótára pedig csak összegyűjti mások munkáiban talált s a magáiban is alkalmazott új szókat. Így pl. a *néptelen* szót csak 1808-ból, szótárából idézi a NyUSz. I. kötete, holott e szónak továbbképzése *néptelenit* már 1786-ból van idézve u. i. a II. részben. A szótár előtt is meg kell tehát találunk. Egyelőre csak 1793-ig tudott visszamenni, s ugyan-csak Sándorig: nagyságához képest igen *néptelen* (Külf. ut. lev. 86. u. i. 87, 129, 178), sőt *néptelenség* is: különbféle okok... szerezheték ezt a' *néptelenséget* (u. i. 544). Bizonyos, hogy valakinél olvasta. Különben is a *nép* szavunk már a XVIII. század közepén kezd bokrosabban megcsaládosodni: *népesít* 1755: a' pusztás tartománynak megnépesítésére (Haller: Telemakus 181); u. i. *népesedik*: a' vidékek szép ifjúsággal *népesedett* (189).

Nemlét. A „lét és nemlét kérdésein“ töprengő Hamlet hozza ezt a szót divatha irodalmi nyelvünkben. De létének nem Arany fordítása az „alapja“. Már 1790-ben ezt írja Bárótzai Sándor: A' védelmeztetett magyar nyelv 62. lapján: mint valamely *nemlétről* (non ens) még tsak emlékezetet sem találtam.

Vitelédij. A *vitelbérrel* majdnem egyidőben lép föl 1793-ban: Egy levélnek a' portója *vitel dija* (Sándor I.: Külf. ut. lev. 205).

ISMERTETÉSEK.

Német hatások.

Moór Elemér: *A Toldi-monda és német kapcsolatai.* (Német Philologiai Dolgozatok XIII. — Budapest, Pfeifer F. 1914. 8r. 84 l. Ára 3 K.)

A magyarországi német filológia legfőbb feladatává a magyar és német kölcsönhatások kutatását tette. E törekvésében segítségére lehet a nyelvtudomány is. A népek érintkezésének nyomát rendszeresen magán viseli a nyelv is, s a jövevényszavakból gyakran, bár mindig óvatosan, műveltségtörténeti vagy egyéb következtetéseket is vonhatunk.

Erre például éppen Moór Elemér dolgozatát hozhatjuk fel. E munka tulajdonképi célja a Toldi-monda német kapcsolatainak kifürkészése. Hogy azonban ilyen kapcsolat föltehető legyen, azt a szerző már előre is azzal akarja támogatni, hogy kimutatja e kapcsolat létrejövésének lehetőségét. Rámutat arra, hogy Magyarországon német dalnokok is megfordultak, így Teichner, Suchenwirt, Mügelni Henrik, talán Walther v. der Vogelweide is. Sőt Oswald von Wolkensteinnál még magyar szavakat is találunk. A magyarországi német városok számadáskönyvei is arról tesznek bizonyosságot, hogy német dalosokat fogadtak szolgálatukba. A legfőbb bizonyíték azonban éppen nyelvünkben rejlik. T. i. azok a szavak, melyekkel nálunk az énekesrend tagjait elnevezték, többnyire német eredetre mennek vissza.

Ilyen szó a magyar *lator*: kfn. *loter*. A *lator* tárgyalásában a szerző érdekes jelentéstani fejtegetésbe bocsátkozik. Szerinte eredetileg komédiázót jelentett, tehát ugyanazt, amit a kfn. *loter*. A Schl. Szój. ugyanis a latin *lotricus*-sal fordítja, e latin kifejezés pedig ugyanazt jelentette, amit a kfn. *loter*. Hogy azonban miként alakultak ki a *lator* szó későbbi jelentései (rabló, istentelen, elvetemedett ember stb.), arra talán nem szükséges a lat. *latro* hatását felhoznunk, amint ezt Moór teszi. Elég okot szolgáltatott rá régi síposaink, hegedűseink, hogy legalább egyik elnevezésükben e díszes jelentésfejlődés megtörténjék.

A *lator* szón kívül német eredetre megy vissza a magyar *táncos* szó.

A *trágyár* is a kfn. *tragaere* szóból alakult bajor-osztrák közvetítéssel. E nyelvjárás ugyanis házaló értelmében használja; a német Spielmann-okról pedig bizonyos, hogy házalással is foglalkoztak.

A *cinkos* szó tárgyalásában a szerző még arra a régi magyarázatra hivatkozik, mely szerint a kfn. *zínke*, *zink* szó jelentése „az öt a kockán” s így az énekesek afféle kockajátékot terjesztettek volna nálunk. Tolnai Vilmos (MNy. 5: 440) kimutatta, hogy a német *zink*, *zinken* jelentései: 1. jegy, jel, intéz, figyelmeztetés; 2. tulajdonjel (név, címer, rang stb.); 3. a megjelölt maga, beavatolt, orgazda. E jelentések pedig teljesen ráillenek a magyar *cinkos* szóra, cinkos t. i. az, akinek valamilyen titkos ismertetőjele van.

A *csúf*, *csúfos* szó eredetét Moór közvetlenül a kfn. *scoph*, *scof*, úfn. *schoopf*, *schoff* szavakban véli talán feltalálni. Ámde ez a szó az olasz *ciofo* ('alávaló ember') és *cinffo* ('üstök') szavakkal függ össze; ez olasz kifejezések még ma is élnek enyhébb jelentéssel az olasz népnyelvben s *Ischuff* alakban a tiroli németséghez is eljutottak (v. ö. Nyr 35: 481.).

Egyéb idetartozó német eredetű szavaink még: *lant, hárfa, vers* (de a *rini* nem, ez a nyelvújítás szava).

A német Spielmann-ok nagyobbarányú szereplése Moór szerint a XII. század közepén kezdődött meg nálunk.

Ezeket a fejtegetéseket találjuk Moór dolgozatának első és legértékesebb fejezetében. Magával a Toldi-mondával a dolgozatnak II., III. és IV. fejezete foglalkozik. Ezekben dicséretreméltó pontossággal összeállítja a mondának egész anyagát, vagyis a Toldi Miklósról szóló följegyzett vagy a nép ajkán még ma is élő elbeszéléseket, mendemondákat. Azután kísérletet tesz arra, hogy a Toldi-mondát hasonló német mondákkal hozza kapcsolatba. Toldinak szerinte úgyszólván csak a neve eredeti magyar; a történet maga több germán monda összevegyüléséből keletkezett. Így Toldi ifjúkori tettei az „erős Jankó“ mesetípus német változataira vezethetők vissza, részben pedig az aranyhajú hősről szóló német mese változatai. Az öreg Toldiról szóló mondák pedig a német Moniage elbeszéléseket vallják végső forrásuknak s a Detre monda közvetítésével ruházódhattak rá Toldira.

E magyarázataiban a szerző Panzer mondaelméletét alkalmazza a Toldi-mondára. De buzgósága tán túl messze is vezet. Nem szabad felednünk, hogy Ilosvai a XVI. században élt, nem a régi hünmondák regés világában. Így bajos dolog Ilosvaira is olyan elméleteket alkalmazni, melyek csak a naiv hőskor népeinek énekmondóira illenek. Bizonyára Toldi nevén kívül egyéb történeti elemek is vannak e mondánkban, hisz erre a Toldi-monda régibb kutatói több ízben is rámutattak. Még kevésbé tagadható meg a nagyobb keretű történeti alap a Szilágyi és Hajmási mondától, melyet Moór szintén idegen forrásokra akar visszavezetni. Császár Katalin története itt olyan jó alap, melynél jobbat nem is kívánhatnánk.

Mindazonáltal Moór nem végzett fölösleges munkát, midőn a Toldi-mondához hasonló német változatokat összeállította. Több pontban talán igaza is lesz. De teljes bizonyosságról még nem lehet szó, amint ezt a szerző maga is elismeri. Egyébként dolgozata összehasonlító irodalomtörténetünket egy értékes munkával gazdagította.

LOSONCZI ZOLTÁN.

NYELVMŰVELÉS.

A furcsa összetételekhez. Pár éve néhai Csapodi István szóvá tette a Budapesti Hirlapban, hogy mennyire elharapódzott nyelvünkben a kifejezések összevonására való törekvés (közölve a Nyr.-ben is: 40:226). Ez szinte természetes nyelvi fejlődés; részint a stílus egyszerűsítésére való iparkodás eredménye, részint a köznyelv tréfás alkalmazású furcsa összetételeinek térfoglalása a hírlapok nyelvében. Ujságíróink azonban igen gyakran visszaélnek nyelvünknek avval a sajátosságával, hogy majd minden szóból -- az összetettekből is -- alkothatnak valami képzővel új szót. Sokszor írás közben úgylátszik teljesen elhallgattatják nyelvérzéküket, mert máskép aligha terjednének oly rohamosan azok a szertelenségek, melyeket mint divatos, de helytelen összetételeket már több ízben megróttak folyóiratunkban (vö. 2:542, 15:225, 466, 13:280, 37:315, 433 stb.).

Mielőtt a teljesen szabálytalan képzésű s így a magyar nyelv szellemével homlokegyenest ellenkező *képvisel*-félékre¹ idéznék egy-két szép példányt, bemutatok néhány szokatlanul hangzó, de voltaképen helyes összetételt is. Ezek közül soknál az igekötő használata hat szokatlanul, ámbar ilyenek a nép nyelvében is előfordúlnak, mint: „Jól *befehérboroztak* (Nép) = fehérboroztak + becsíptek; fehérbortól becsíptek“ (Lehr Toldi 216). Példák: Kormányában csak egy híve van még: M. külügyminiszter, de ezt a szkupstina háborupártja már *lehazaármúlózta* (Az Ujs. 1909. III. 24. vcikk). Bizonyosan valami más Nagy Imre, aki a felesége miatt *nyiltterezte ki* az orvosprofesszort (PH. 1911. I. 17. 9.). Rohant ki az állomásra és *felgyorsvonatozott* Budapestre (PH. 1911. VII. 13. 6.). Egy levélboríték... *lepóstabélyegzett* frankójegyekkel (A Nap 1913. VI. 13.). Úgy látszik, ő is *megborraavalózta* Honorinet (PH. 1913. VIII. 23.). *Megegyenruhásított* tudósok (PH. 1911. I. 18. cím). — Vasárnap délelőtt a főváros környékére *sétakocsznak* az angolok (PH. 1911. IV. 5.). Utána a várba *sétakocsznak* (uo.). Nem *különvonatozok* ám, mint hajdanta (PH. 1913. VII. 2.). A közoktatási miniszternél kell *előszobázni* (PH. 1913. VI. 22. 9.). Szatmárnémeti is *díszpolgárosít* (cím, PH. 1913. VII. 13; magában a szövegben így: ott is *díszpolgárrá* készülnek *választani*). Miért nem *sajtópöröl* Tomasich? (PH. 1911. 11. 30.). A református kántornál *dísznótározott* (Népsz. 1911. I. 19. 5.). A lapok utcai árusításának dolgában holnap gyűléseznek és *emlékiratoznak* az ujságírók (PH. 1911. VIII. 30. 9.). Aztán mennek *vakmerősködni* magával a hatalommal is (PH. 1911. I. 19. 2.). Nem *hiába balkezelt* olyan kiváló stílusban külső politikánkat (PH. 1913. VII. 10. vcikk.). — Az összevonásra való törekvést mutatja a következő példa is: A fővárosi törvényről szóló mondatokban tuskék meredtek a demokrata és *kormánybizalmatlan* városháza ellen (= a kormány iránt bizalmatlan; A Nap 1913. VI. 13. 2.).

A felsorolt példák legtöbbje ellen nem lehet kifogásunk nyelvi szempontból, ha kellő ízléssel vannak alkalmazva s helyén vannak használva. Azonban mint eső után a gomba, úgy terjednek a következő helytelen összetételek és képzések is (igaz, hogy legtöbbször tréfás célzatú használatban): Dr. W. T., aki a csorbai tavat minden évben át szokta úszni, tegnap Pört-schachban *távúszott* (Az Est 1913. VIII. 5. 4.). Megint elfoglalta a régi és sok babérral adó harcteret és újra Nyitramegyében *tanfelügyel* (PH. 1913. VIII. 8. 9.). Fájt ez az ő egyszerű lelkének s elkeseredetten *kefekötött* (Szép Ernő: Dal a kefekötőről). Három úr *műbirál* (A Nap 1911. II. 1. 7. cím). *Népszámlálnak* hegyen-völgyön (A Nap 1911. I. 22. 5.). Önök is *műkedveltek* valaha (Falk-Heidberg: Műkedvelők Dunapentelén). A káplán úr az iskolában *hitoktat* (Népsz. 1911. I. 19. 7.). Lopnak, csalnak, *hamiskártyáznak*, szúrnak, gyilkolnak (Népsz. 1913. VIII. 24. 6.). Az ilyen drámairók ma már, ha szorgalmasan *drámairnak*, szép pénzt kereshetnek (Heltai, PH. 1911. VIII. 27. tárcsa). — A PH. egyik régebbi tárcájában tréfás használatban a következőket olvashatjuk: Tisztelettel *körkérdejük*. Csak nékem *körfelelget*. Te sohasem fogsz *körfeleselni*, hanem ahogy jó férjhez illik, mindig csak *körhelyeselni*.

PROHÁSZKA JÁNOS.

¹ A *képvisel* már 44 évvel ezelőtt is rosszznak volt minősítve (Nyr. 1:439), majd rokonaival együtt megrótták a Nyr. II. kötetében (541—542). Az újabb efféle képzésekről l. Simonyi és Zolnai cikkeit a Nyr. 37. kötetében.

Mellvéd hogy van magyarul? Azt olvassuk: „A tenger, melyet elföd előlünk a márvány lépcsőjű magaslat *melledzője* és áldozó oltára” (BH. 1915. III. 38, 8). A cikkíró nyilván el akarta kerülni a németes *mellvéd*-et = *Brustwehr*. A *melledző* is a hasonló jelentésű német *Brüstung*-ra emlékeztet, de nagyobb baj, hogy már más jelentésekre van lefoglalva. *Melledző* CzF. szótára szerint általában „a mellet takaró ruha”, a MTsz. szerint pedig: 1. bélelt melltakaró, 2. ujjatlan kabát, 3. mellény, 4. melltakaró ruhadarab, 5. fűző, 6. a ló szügyén a szíj alá tett szűrदारab. — Ellenben a „mellvéd” helyett vannak más jó kifejezéseink. Így első sorban a régi jó *könyöklő*. Evvel fordítja a német szót SimB. szótára (míg Kelemen B. a csinált *mellvéd*hez ragaszkodik). Bizonyításul elég lesz a köv. néhány idézet: Mikor új házat csinálsz, csinálj *könyöklőt* rajta: cum aedificaveris domum novam, facies *murum lecti per circuitum* (Heltai-féle biblia). Az te házadnak padjain [azaz padlásán] *körös-környül könyöklőt* csinálj (Károlyi). A templom mellett való kinéző vagy *könyöklőtől* úztók el a cselédséget (Bethlen M. önéletr.; mindezek a NySz-ban). *Könyöklőn* várnak az udvari cselédek (Arany: Matyás anyja). Nem jobb, nem szebb ez, mint a *mellvéd*? — Egyébiránt Arany János még egy más kifejezést is próbált erre a fogalomra: „Nem csap ki az őrség [Szulmóna várából az olasz őrség]. De bezzeg a falról, *kőpaizsok* mellől, nyíllal a magyarból, kit szemre vesz, ellő” (TSz. 9: 5). A Glosszáriumban megmagyarázza Arany, hogy *kőpaizs* „mellvéd” — így, idéző jelben, t. i. amit mások németesen *mellvédnek* mondanak.

LAKATOS JUSZTIN.

Névmagyarosítóknak. Néhány érdekesebb családnév, kijegyezve a magyarországi ref. egyház egyetemes névtárából az 1913—1915. évekre. (A ref. egyetemes konvent hivatalos kiadványa. Pleitz Fer. Pál könyvnyomd. Nagybecskerek. Szerkesztette Hegedűs János nyugalmazott anyakönyvi felügyelő.) Ajánlom a névmagyarosítók és névmagyarosítás intézőinek figyelmébe. Abaházi. Andó. Andorkó. Arató. Asztalos. Babó. Babos. Bácsi. Bacsó. Bagi. Baboly. Bajusz. Bak. Baka. Baki. Bakó. Bakos. Baksa. Baksi. Balla. Balló. Bán. Bánfai. Bara. Barca. Bari. Bársony. Bartos. Bató. Batta. Becske. Bede. Beke. Béki. Bende. Bene. Benke. Berei. Berki. Bernát. Berta. Bertók. Betlen. Bibó. Biki. Bizony. Bocsor. Boc. Bóc. Bod. Bódi. Bodó. Bodor. Bogár. Bor. Bordács. Bordás. Bori. Borsos. Bot. Botos. Botoska. Bozsó. Bőr. Buda. Budaházi. Bujdosó. Buzogány. Csaba. Csák. Csákány. Csaplár. Csapó. Császi. Cseke. Cséke. Csep. Csepke. Cseresznyés. Cseri. Cset. Csete. Csiba. Csigi. Cike. Csikós. Csohány. Csók. Csóka. Csoma. Csongor. Csont. Csontos. Csósz. Csuka. Csúti. Csúzi. Csűrös. Cakó. Cec. Cenk. Cike. Cinke. Cira. Cövek. Cuca. Dajka. Dakó. Dancs. Dani. Dankó. Dányi. Darabos. Deáki. Decsi. Deli. Demes. Denke. Dér. Dicső. Dobó. Dóci. Dóka. Doma. Dombi. Dúcs. Dús. Écsi. Egei. Egerházi. Égető. Elekes. Éles. Éltető. Ercse. Erdei. Fa. Fábíán. Fejezés. Feké. Felszegi. Folka. Forró. Foszót. Földhát. Fördős. Futó. Füsti. Füstös. Fűrjész. Füzes. Gálfi. Gáti. Gavallér. Gece. Gere. Gombos. Gulya. Gyenge. Gyökös. Győrbiró. Györe. Gyurkó. Gyüre. Hadnagy. Hallgató. Halmi. Háló. Hegyi. Héjas. Hát. Hódi. Hordá. Igaz. Játkó. Janka. Jánó. Járm. Jármos. Jeges. Jobbágy. Jó. Józan. Józanág. Józsa. Juhos. Kádár. Kádas. Kalas. Káli. Kallós. Kánya. Kanyó. Kapitány. Karasz. Karika. Kató. Kecskés. Kegyes. Keresztes. Kése. Keszeg. Keszi. Kincs. Kincses. Kócs. Kócsa. Kocsár. Kócsi. Kolos. Konc. Kondás.

Kónya. Kós. Kopasz. Korlát. Kormány. Korsós. Kósa. Kosár. Köblös. Költő. Köntös. Kuki. Kukri. Lacó. Lada. Lantos. Linka. Liszka. Lovas. Lőkös. Mádi. Magos. Mátéka. Mátó. Méhész. Meleg. Mester. Mészely. Mike. Mile. Moharos. Mohos. Mór. Móré. Nyakas. Nyerges. Nyeste. Nyikos. Olajos. Órás. Órmós. Ökrös. Ölyüs. Őri. Palcsó. Páncél. Parrag. Parti. Patkó. Patkós. Pató. Pémez. Piri. Pító. Podor. Póka. Polgári. Pólya. Pócs. Póc. Pöce. Pünkösti. Ráki. Rákos. Ravasz. Rébék. Réce. Rend. Réti. Rózsás. Sáfár. Sáfrány. Sajgó. Sáska. Sátor. Sebő. Serki. Siető. Sikó. Simó. Sinka. Sógor. Sonkoly. Sóvágó. Sörös. Suba. Sulyok. Szappanos. Száraz. Szekér. Szele. Széles. Szeles. Szita Szivós. Szomjas. Szösz. Szutor. Takaró. Tar. Tari. Tasi. Tegze. Tegzes. Tejes. Tok. Tók. Tókos. Tőkés. Tönkő. Törös. Tötös. Tötös. Tuba. Tukács. Tüdős. Tüske. Ugró. Új. Ujszászi. Újvárosi. Ütő. Vad. Vadon. Vajas. Vajó. Vajtó. Valkó. Vánca. Vánca. Ványi. Vén. Vidó. Vigvári. Viz. Vízi. Zeke. Zergi. Zong. Zöld. Zsinka. Zsíros.

Ime sok jó tősgyökeres, nagyobbára sok százéves magyar családnév. Mellőzve a régies v. népies írásmódot (Soós, Süthő, Süttő, Szegheő, Szenthe, Szijj, Szeőke, Teghes, Teőeők, Ujj, Vághó, Vajthó, Veegh, Veén, Veress, Vighvári, Virágh, Zerghi), kiírtam az említett könyvből. A névmagyarosításnál igen nagy hasznát lehet venni. Az érdekeltek vagy választhatnak belőlök, vagy kereshetnek hozzájuk hasonlót, igen sokat. ID. R. VOZÁRY GYULA.

Főlöszleges idegen szók. Nemrég idézték a német nyelvű társaság folyóiratában egy 1515-ben megjelent könyvecskének korholó szavait a németeknek franciáskodása ellen: „Mint a majmok, úgy viselkednek, hogy Germánia most német franciáktól hemzseg. A francia nem kíván úgy jární, beszélni, mint a német. A magyar ember el nem fogadná a német kabátot még ajándékba sem. De a német abban gyönyörködik: nem akarja a maga nyelvét, szokását, ruháját“ (Zeitschrift d. Allg. D. Sprachvereins 1915. 91). — Bezzeg a mai magyar, legalább az író ember nem ragaszkodik úgy a nemzeti jellemhez, nem őrizi a nemzeti nyelvnek nemzeti sajátosságait. Irodalmunkat valószággal elárasztják főlöszleges, értelemnehezítő és értelemzavaró idegen szókkaal és idegen szólásokkaal.

„A *clematissos* udvar. Irta Tabéry Géza, egy fiatal elbeszélő, aki mingyárt első könyvével bebizonyította, hogy ért az írásművészethez“ (így olvastuk egy napilap irodalmi rovatában). Dehogysis ért hozzá! Ha értene, nem adna könyvének olyan címet, melyet a nagy többség nem ért, mert hiszen a *clematiss*-t mindnyájan hajnalkának vagy szuláknak nevezzük. Az affektált cím emlékeztet egy tavai megjelent orvosi munkára, melyen ilyen cím ékeskedett: „A *fogexstirpatis müléttana*.“ Ki hinné, hogy a hangzatos kifejezés alatt olyan mindennapi fogalom rejtőzik: a *foghúzás*! — Szerb háborunk legelején azt írta egy napilapunk: „A hadtestparancsnoknak igaza volt, mikor *detenirozta* a vojvodát.“ No, ha már a letartóztatás is detenirozás, akkor egészen kiforgathatjuk őseink nyelvét régi gúnyjából. — Az Új Életben (1914. máj.-jun. 547. l.) egy író cikkében, aki tud magyarosan írni, ha akar, ilyeneket találunk: „Meggyőződésének egész *clanjával* száll sikra... Férfias *assanikkal* folyik a harc!.. Egy kis *revüül* kell tartani ama boltok fölött.“ — „A háboruban nem a *kvanlítás*, hanem a *kvalítás* a fő“ (Világ)! — A rendelkezésre álló erők *kvázi* vadászatot tartanak a kémekre“ (B. H.). Eszerint ahelyett hogy *úgyszólván* semmim sincs' azt kellene mondanunk finoman: *kvázi* semmim

sincs, s ahelyett hogy *majdnem* elestem: *kvázi* elestem. — „Vilmos császár a leendő nagykövet részére már megadta az *agrementumot*“, írták Az Ujságban, de vajmi kevesen értették még a latin műveltségük közül is, mert hisz ilyen szót nem ismer a latin nyelv. A francia szótárhoz kell fordulni, hogy az ember megtudja: *agrement* = beleegyezés! — „Az ellenséges cirkáló *maximális* erő kifejtéssel menekül“ (Az Est 1915. VIII. 7). Jobb lett volna, s ép oly hatásos: a legnagyobb erő kifejtéssel. Lám, a *maximális ár* sincs ingyére a magyar embernek, hanem ha mondja is, legalább a kiejtését teszi kényelmesebbé s így egyszerűsíti: „Hát *makámis áron* odaadom“ (Az Est VIII. 1. 7). — Idézzük csak emlékezetünkbe... a *legiszlaturát* a pártszenvdelmeknek a fórumon tobzódó eksz-lekszével (B. H. VIII. 29. vc.).

A monarchia ellenállási erejének [hely. ellenálló erejének] egyik legfőbb tényezője, *sine qua nonja* a magyarnak lelkesedése (M. Hirlap VIII. 19. 3). Sokkal szebb és hathatósabb, ha ezt az elcsépelet latin frázist evvel helyettesítjük: szükséges vagy multhatatlan föltétele. — Nem *fantazizálunk*, amikor megjósoljuk. (Az Ujság IX. 6. 3). Nem képzelődünk, nem ábrándozunk stb. — A *postamentummal* [talpazattal] együtt hét méter magas, *dimenzióiban* [méreteiben] csaknem akkora, mint Andrassy lovasszobra (uo. IX. 13. 5). Az angolok és franciák a sík *ornamensben* [diszítmányban] és plasztikában keltek versenyre (uo. IX. 8. 17). Művészeink a latin nyelvben való járatlanságukat árulják el, mikor *ornamentum* és *postamentum* helyett szélteben *ornamensről* és *posztamensről* beszélnek. Szinte várjuk, mikor jön már a *dokumens*, *testamens*, *parlamens*, *pignens* és *momens*! — A felozló állati hullák *penetráns* bűze (Az Est IX. 14. 7). A németül nem tudó olvasó micsoda képzetet fűzhet ehhez? Legföllebb *penészesre* gondolhat a szónak hangzásától félrevezetve. — T'avalyl pótl-*rekvirációt* kellett elrendelni (uo. 6). Ez is olyan latinság, mint az *ornamens*. Így még az inkvizicióból is *inkviráció* és az akvizicióból *akviráció* lehet! — „Oroszország *kulturátlansága* hajdan és most“ (Népt. Lapja 35. sz. 19). Hát a *műveletlenség* nem tenné meg? — „Ez a *generáció*“ (címe egy cikknek, Világ IX. 4. 4). Hát a *nemzedék*?!

Semlegesség helyett *neutralitás*, tarisznya helyett *torniszter* s más effélék majd minden nap szemet szúrnak egyik vagy másik lapunkban. De legjobban tetszelegnek okoskodó írónk az *ideológia* untalan emlegetésével, holott teljesen beérhetnék a régi jó *világnezzettel*, s akárhányszor elég volna a *nézet*, *fölfogás* vagy más efféle.

ANTIBARBARUS.

Sorsdöntő és alkony. Ki hinné, hogy a *sorsdöntő*, mely mai irodalmunkban olyan gyakran emlegetett s olyan fontos kifejezés, alig egy évvel ezelőtt keletkezett. Radó Antal, a Magyar Könyvtár szerkesztője, sajtó alá adta magyar fordításban Frobenius híres röpiratát (*Deutschlands Schicksalsstunde*), mely a háború előtt jelent meg s pontról-pontra megjövendölte az egész háborus bonyodalmat. Radó azon tanakodott, miképp fordítsa a hatásos címet, mert pl. a *végzetes* nem felelt volna meg, mert ez rendesen rossz véget sejtet. Végre Beöthy Zsolt hoz fordult tanácsért s Beöthy azonnal megtalálta a keresett kifejezést: *Németország sorsdöntő órája*. S ez a remek jelző azonnal közkincsévé lett nyelvünknek. ¹

¹ Ime két példa a sok közül: „A háború tanított meg bennünket, hogy ennek a lelki neveltségnek sorsdöntő jelentőségét megismerjük“ (Bókay Árpád, Világ 1915. nov.) „A törvényhozás kötelessége, hogy a helyes útra terelje eme sorsdöntő ügy elintézését“ (uo. 1916. I. 4. 2).

MNy 12/87

Hasonló sikere volt 1892-ben magának Radó Antálnak az *Istenek alkonyával*. Akkor terjedt el az *alkony* szónak átvitt értelmű használata, egyszerre mindennek lett alkonya (most már a húsnak, a tejnek s a tojásnak is). Pedig akkor olyan új volt még az Istenek alkonya is, hogy — mint Radótól tudom — a Magyar Ujság meg is támadta. SIMONYI ZSIGMOND.

Rovás. *Átvesz* (44:437). Germanizmus biz a, még pedig a rosszából. Nem mentség, de megemlíthető, hogy a *vesz*-nek egész szólás-csoportja van, mind ilyen fattyuhajtás: *átvesz* (pl. a nyelvtant), *bevesz* (egy jeles nyelvészünk mondta egyszer nagy német tudományos könyvre mutatva: *ezt a nyáron beveszem*), *fővesz* (fölfogad, pl. cselédet¹), *fővesz* (*lőled nem veszem föl a sértést*), *levesz* (lefényképez, ugyanezt jelenti az előbbi is: *főlvétel*), *kivesz* (*nem birom kivenni az alakját, jól veszi ki magát*²). Ennek bizonyonnal Iélektani oka van. Egy-egy ilyen szeplő, fájdalom, előfordul Budapesten is, vidéken is, akár melyik folyóiratból könnyű volna jó csomót kipécézni. Irtogatni is kell ezeket, egyszerű följegyzéssel, de kár a „légyből is elefántot tüntetni“ (SzD MVir. 311). Nem ezektől kell félni nyelvünket. Inkább azon legyünk, hogy a helyes magyarság mellett több erő, zamat, szín jellemezze a magyar tudományos nyelvet. RUBINYI MÓZES.

Rovás II. Egy kamarás, aki az udvari levegőnek azt az *elitebb* részét szítta (B. H. 1915. VII. 22, 8). Az öldöklő képesség a legbékésebb, a *legkulturabb* haladásokból rakódik össze (Az Ujság 1915. VIII. 11. vcikk). Mit beszél...? Ezt az állítólagos jólétesütséget a *legzúgabb* zsurnalisztákkal való érintkezéséből meríti (Gábor Andor, Uj Idők 1915, VIII. 15. 175). Az oroszok hódító kedvvel, *kolosszusan* és gazdagon jöttek Galiciába (M. Hirlap VIII. 30. 2). — Mindezekben megütközik az olvasó nyelvérzéke s nem fogadhatja el magyar kifejezésmódnak. A Gáborét még mentheti a tréfa és gúny célja, de a többi megrovást érdemel már a teljesen fölösleges idegen szók alkalmazásáért, azonfölül ezeknek a főneveknek egészen szokatlan melléknévi használataért. Ez az utóbbi körülmény mégis némileg érdekes, mert emlékeztet nyelvünknek arra a különben is észlelhető szokására, mely újabban Simonyi és Kertész munkáiban volt méltatva, hogy t. i. a főneveket olyan könnyen fölrüházzuk melléknévi szereppel. PHILOFENNUS.

MAGYARÁZATOK.

Arany János leveleiből. Adatok a *csőd* szó használatához. (Nyr. 44:228. szerk. iz.) A *csőd*, *csődöt nyit*, *csődül* szónak *pályázat*, *pályázatot nyit*, *pályázik* értelemben irodalmi használatához érdekes adatokat találani Arany János levelezésében. — Petőfi azt írja Aranyhoz (1848. ápr. 18.) „Landerer néplapot fog kiadni.. Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést.“ Arany így válaszol rá (ápr. 22.): „Nem ugyanazon néplapról

¹ Már palóc népmesében is előfordul: Fel is vette szobalyánnak (Népk. 9:216).

² Már Arany J. írja egy levelében: Majd meglátom, hogyan veszik ki magukat egy csomóban (Lev. 1:335).

beszélsz-e, melyre Tóth Gáspár gyűjtött előfizetőket, s melynek szerkesztőségére *konkursus* határozatot? — Ha csakugyan *csőd* lesz, nem tudom, fogok-e *konkurrálni*. . . Ha szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint *concurrálok*, . . . *Concursus* lesz-e? — Nagykőrösi tanár korában írja Lévay Józsefnek (1853. máj. 28.): „— három új katedrára *csőd* van *nyitva*, de még eddig nem igen *csődültek*. . . A *pályázási* határidő június 1-e“. — „Miért nem *csődültél*?“ — kérdi tőle jún. 10-én. [Ez tréfa, olyan komikusan hangzik, mint mikor a rendőr *egy* embert fölszólít hogy: *oszoljon!*] — (Az Akadémia) „ha már *pályát nyitni* nem. . . akar, szólítaná fel a többi verselő tagtársait is.“ (Lev. Csengery Antalhoz. 1860. ápr. 23). — Ne feledjük, hogy Arany *nódlárius* is volt, tehát jól ismerte a hivatalos stílust.¹

Grapsa (Nyr. 44:229, 280.) és *kápsa*. Eddigélé én is úgy értettem e szót: „régi szokásaiban megcsontosodott“, vén ember. Csurgói (Somogy) diák koromban mi is úgy beszéltünk egyik-másik öreg tanárunkról: *Az a vén grapsa!* — Talán hozzájárul e szó értelmének tisztázásához a *kápsa* szó, melyre Arany János levelezésében bukkantam, s amely alakra hasonló, jelentésre meg egészen egyező párja a *grapsá*-nak. — A Toldi két utolsó soráról (De mivel föl nem ér egész világ ökre, Dicső híre-neve fönmarad örökre) azt írja Arany Szilágyi Istvánnak: „Mikor az *ökre* már le volt írva, azon gondolkoztam, micsoda rimet vegyek rá a *kápsa örökre* helyett“. (1847. nov. 6.) — A Toldi szerelméről meg — ugyancsak Szilágyinak — ezt mondja: Ideje volna, hogy elkészíteném már egyszer, mielőtt tökéletesen beleúnök. . . Már nagyon megszoktam. . . Az ember a legszebb gondolatokat annyira megszokja, hogy végre. . . legeredetibb helyeit „reminiscentiáknak“ hiszi valamely *kápsa* könyvből, mit már az egész világ megunt.“ (1851. jan. 18.) — A *kápsa rim*-nek is, a *kápsa könyv*-nek is az az értelme: *megszokott, megunt, elavult, ósdi*. Így érthető a *grapsa* is. S az a gondolata támad az embernek, hogy voltaképen jelzővel, melléknévvel van dolgunk, mely tárgyra és személyre egyaránt ráillik. *Grapsa könyv*: elavult, ósdi könyv (nem pedig: irka-firka). Vén *grapsa*: vaskalapos, ósdi ember. Ahhoz azonban, hogy a *grapsa* — *kápsa* egy szó-e, vagy egytestvér? s mi a származása? nem tudok hozzászólni.²

Telibél. Van Arany Jánosnak egy Szemere Miklóshoz irt tréfás, verses jevele (Levelezés, 258. sz.) melyben Tompa Mihályról azt mondja: „Találja örömét fiába, Gézuba, És annak dajkája, *telibél* Erzsuba.“ — Ujabbban az Új Idők 1915 jún. 6-i számában bukkantam e szóra. Somlay Károly: Kéért vétkezik a nő? elbeszélésében Csoknyai Benedeket, Ecsed vár kapitányát így festi le: „Túltáplált, már öregedő, potrohos ember volt ökgyelme. . . *Telibél* urambátyám volt, csak evett és ivott.“ Legújabbban meg (Nyr. 44:405.) Szendrey Zsigmond közli e szót a szalontai nyelvjárásból, de *telibéli* alakban, s így értelmezi: jó húsban van, kemény kövér (leány, fiatal asszony). Somlaynak fenti szavaiból azt is érthetné az ember, hogy Csoknyai uramnak „a béle volt mindene“, „a béle volt az istene“, mert nem csinált egyebet, csak evett, meg

¹ 1858-ban már mai jelentésében is használja Arany a *csőd*-öt. (Lev. 2:48): „Nehogy rám uszítsd a szerkesztőket, mert több igazán nincs: s ki találna útni ellenem a szellemi *csőd*.“ Egyébiránt I. *csőd* és *pályázat* NyUSz. — A szerk.

² A Székelységben *kápsál* a. m. karmol, kapargál. Eszerint *kápsa* eredetileg körmölgéstét, firkát jelenthetne, mint a *grapsa*. — A szerk.

ivott; tehát *nagybélü*, *dalhas* volt. De talán nem egészen szabatosan használta a *telibél* szót. A jelentése valójában: *keményhúsú*, *telhúsú*. (Peterdi Andor is a leányok *telhúsú* karjáról énekel a Földeken c. versében. Uj I. 1915. jún. 13). — A *telibél* szó magyarázata, szerintem, ez: A jól dagasztott, jól kiszült búza-kenyérre Somogyban azt mondják: *tömött (tömhődt) bélü*; olyan mint a spongya, ha összenyomják, visszaugrik. (Ellenkező esetben: *copákás*). Épen olyan az egészséges, piros-pozsgás lányok, fiatal asszonyok orcája, karja is. *Telibél* tehát: *tömött, telt, keményhúsú*; nem: *elhízott kövér*, csak *kövérkés (molett)*. — Ismertem egy erdélyi öreg urat, akinek meg az ilyen *kövérkés* nőkre az volt a szava: *sűrübélü*. Ez csak változata a *telibélü*-nek.

TRENCSENY KÁROLY.

Vegyes szóegyeztetés. ¹ Arany János a *kegyelmetek*, *nagyságtól*-féle kifejezéseket többnyire alak szerint, egyes számmal szerkeszti: Nézzon Istent *kegyelmetek* (Ágnes a.) stb., míg Petőfi inkább értelem szerint: Országgyűlését ő *kelmök* itt tartanak (JV; vö. Nyr. 6:115, 29:301). Érdekes már most, hogy néha Aranynál összevegyül a két szerkezet. Már Varga Károly (A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál, Nyr. 29:300) észrevett egy-két ilyen példát. Így a János király fordításában (2:2): „*Fogadjon* szót *fölségek* nekem: mint Jeruzsálem belső pártjai, *béküljenek* ki egy időre s úgy *rontsák meg* *összefogva* e falat.“ Itt a közbevetett többesszámú mondat hatása okozta a szerkezetváltozást. A Rózsa és Ibolya első fogalmazásában ezt írta Arany: Királyfiak jöttek, nagy hatalmasságok, de *fogukat* mind ott *hagyák* ő *nagyságok* (Lehr: Toldi Est. 187). Később az ő szokása szerint egyes számra változtatta az igét: ott *hagyá* ő *nagyságok*; de megmaradt a több birtokosra mutató *fogukat*. Tkp. a *fogát* kellene, vö. pl. „*Hadaid* *fönségek* bizony inkább *hossa*, *seregét* indítsa...“ (TSz. 4. é.n.), tehát nem *hadaikat*, *seregüket*. Amott azonban a *fogukat* nyilván a megelőző *királyfiak* és *hatalmasságok* miatt maradt meg a szoros gondolati viszonynál fogva.

SIMONYI ZSIGMOND.

Krónista. Riedl Frigyes a régi mondákról szólva a középkori krónikásokat *krónistáknak* nevezi. Ezért megrótták őt illetően kemény szavakkal: „A *krónista* szót tudtunkkal más író nem használja, a német *chronist* magyartítása. Szerintünk kerülendő, mert a m. *krónikás* teljesen kifogástalan szó.“ (MNY. 11:431). Így látják a szálkát — a más szemében. Riedl nem a németből vette a szót, nem is maga csinálta, hanem a magyarországi régi latinságból kapta (*chronista* és *chronicista*, l. Bartal). Nem is akarta vele az újabb magyar képzésű *krónikást* kiszorítani, csak régies kifejezést használt stílszerűen ott, ahol régi dolgokról szól. Az *-ista* képző egyébiránt annyira meghonosult nyelvünkben, hogy egyáltalán nem kell benne fönnakadni, valamint Arany Jánost sem hibáztatták, mikor az *aki* összeírásának pártolót *akistáknak* nevezte (Hátr. Próz. 348), pedig ő itt m a g y a r s z ó h o z tette a latin képzőt. Már Simonyi fölsorolt több régibb s újabb ilyen képzést (Nyr. 8:299, A M. Ny. ¹1:127, ²88; az ő adatait is fölsorolom itt az enyéimmal együtt). A legrégebb adat, melyről tudok, a *patvarista* szót mutatja egy 1524. évből való latin szövegbe foglalva: „*Due [olv. duo] pathwariste videlicet Michael Chak de Myhaly et Benedictus de Kysfalwd*“ (OkfSz; a szó Bartalnál csak a 18. századból). Abban

¹ Válasz egy beküldött kérdésre.

a korban nyilván már sok olyan latin szót használtak, mint *chorista*, *pápista*, *lutherista*, *calvinista* (I. Bartal); vö. még *korporista* (1608-i magyar szövegben, OklSz.) és latin szövegben magyar szóból: *cormanista* 'hajó kormányos' (1526. Bartal). Kresznerics szótárában *Ista* cím alatt ezeket olvassuk: „Ezen idegen névraggal is élnek a magyarok. 1. A hitbéli felekezetek elnevezésében. mint Kálvinista, Lutherista, Pápista, Mahometista, Ubiquista. Ezek elejénte talán csúfnevek voltak, de most egyik rész sem szégyenli. 2. Az oskolások külömböztetésében, mint Normalista, Minorista, Párvista, Principista, Grammatista, Szintáxista, Humánista, Jurista, Patvarista, Cancellista. 3. Némely szerzetek nevében, mint Piárista, Betlehemista. 4. Némely más esetekben, úgymint: *Itá ista*, a hízelkedő *Itá ista* Czúzi Sipszó 696, Tromb. 66. *Királyista*: Rojalista: király részét követő, Veresm. M. Intő levél 31.“ — Pázmány Kalauzában ezek fordulnak elő: *mahometista*, *ördögista* (id. Sim.) és *donatista* (vö. Bartalt is), Geleji Katonánál *Enyedista* (id. Sim.). Még a 17. századból: „Az *Báthorista* uraim közsörülhetik fogókaí.“ (Erd. Tört. Ad. 2:57). — A 18. sz. elejéről: *Thökölyista* (MNY. 5:147). A 18. század végéről: „*Frajpartista*, azaz szabad nyereségre kijáró katonaság“ (Gvad. Gond. 132; uo. 198: frajportás; ném. *Freipartei*, azaz szabad portyázó).

Ábécista (1816. Gyarm. Voc.), *bakonista* (eh. bakonyás, szatócs, uo., id. EtSz.). — Kazinczy levelezésében: „négy soros strophista“ (1:160, 1788, aki négy soros strófákat ír), *Mondolatista* (12:315), *Holmista* (Kaz. Berzs. lev. 69, a Holmi írója). Ugyanakkor: *jottista*, *ypsilonista*, *Rigmista* (Szemere Pál, Phil. Közl. 15:175). *Somogyista* (ua. Munk. 3:162). „Kell-e felelet a *Takácsisták*-nak?“ (ua. uo. 198).

Énista (Kreszn. énes alatt, a. m. *egoista*; eh. *solípsista* is előfordúl, I. Bartal). *Hirlapisták*: így nevezte Széchenyi a Pesti Hirlap híveit (Szily K., Bp. Hirl. 1902. VII. 3). *Theatrista* (Jók. Életemből 55, Eppur si m. 12:3); a *naivistáné* (uo. 10); *koncertista* (Életemb. 59). Ezekhez való még a *szólista*, az „*orgonyista*“ (Nyr. 4:287, különben régi, mint a *kórista*, I. Bartal), *dalárdista* és *zongorista*. A múlt századból valók még: a *deákista*, *kossuthista* stb. („ma mind *Kármánisták* vagyunk“ Vas. Ujs. 1915. 45. sz.); továbbá a *gimnazista*, *realista*, *másodista*, *harmadista* stb.; *egyetemista* (Bp. Hirl. 1891. 353. mell.); *latinista* (latinosan író, Brassai), *germanista* (németesen író, Arany); *azonista* (aki az helyett *azon* névmással él, Brassai, M. Akad. Értesítő 1863. 3:191); *szonettista* és *románcista* (Arany Szépir. Figyelőjéből id. Nyr. 8:299); *finnista*, *szlávista*, *germanista*, *romanista*,¹ *sakkista* (B. Szemle 1874. 5:39), *tarokkista*; *túrista*, *biciklista* (I. EtSz.); *irodista*, *telefonista*; *mutyista* („Nyerni fogok neked a kaszinóban. Légy a mutyistám“ Szemere Gy. Ugor Ágnes, 26. folyt. B. H.; *mutyi* = fr. *moitié*), *gágyista* (szélhámosféle, a tolvajnyelvből MNY. 8:374), *sápisista* (I. uo. 11:431), *monopolista* (Világ 1915. VIII:20. vc.). „A legdühösebb *clubbisták* az ő cimborái.“ (Lehr: Curtius Gör. tört. 5:7). A nyugati nyelvekből jöttek át: *idealista*, *materialista*, *realista*, *merkantilista*, *pesszimizista*, *optimista*, *szociálista* (Bárd Miklósnak van egy költeménye: *A szociálista*, *terrorista*, *anarkista*, *feminista*, *szecesszionista*, *impresszionista*, stb. Néha már németesen sz-szel ejtve, pl. *masiniszta*, *stiliszta*. — Szóval: az *ista* képzőnek igen népes családja van nyelvünkben. KOVÁCS MÁRTON.

¹ Még egy példa a nyelvészet köréből: *vonzatisták* (akik a mondattanban a vonzatok elméletét vallják) Sim. MHat. 1:2, jegyz.

Tájszókról. Az *egyke* első előfordulásait idézte Mariánovics M. Nyr. 42:428, csupa drávavidéki adatot. Ezekhez járulhat egy szintén drávamelléki közleménynek köv. mondata: Kiszette az ómákat mind, csak *egyket* hagyott ott... az egy ómikátjís évítették" (Nyr. 13:476, 1884). A MTsz.-ból hiányzik.

Höcsön. A MTsz. közli egy göcseji meséből: „*höcsön-szakállu*: hosszúszakállú" (Nyr. 2:370). A szófejtők soká törhetnek a fejüket rajta, ha nem volna ismeretes a mesének palóc változata, ott pedig így hangzik a szó: „*Heecsin szakállao ördög*" vagyis *hét sing szakállú* (Pintér: Palóc népmesék 67). Tehát világos, hogy amaz ennek az elrontása. Vö. még: *Singszakállú öreg embör* (Népk. 6:350, egy rokon mesében).

Ivindia. Ugyanabból a göcseji meséből közli a MTsz.: „*asu ivindia*: alvilág". Ennek más változata egy hasonló somogyi mesében (Népk. 6:353) így hangzik: „*elmöntek az alsó Indiniába*". Talán mind a kettő az India név elrontása.

Jártányi. Mikor a *-lányi tényi* „képzőkről" vitatkoztak, nem említették a *jártányi* szónak két tájnyelvi alakját. Tompa Mihály az 1853. okt. 21-én írt levélben szemére hányja Aranynek: „Miért irod a *jártányi-eről jártányi-erőnek*?" Arany erre azt feleli: „A *jártányi* erő nálunk így mondatik, s ha megengeded, grammaticae helyesben is: *jártányi* = *annyi*, hogy járni képes legyen." — Nem tudom, Tompa hazájában, Rimaszombatban csakugyan úgy mondják-e, *i* nélkül, vagy csak Tompának egyéni nyelvszokása volt-e, mind a két esetben a kifejezés elemeinek elhomályosodását mutatja. Ugyanezt mutatja a szónak a Nyr.-ben közölt palóc változata: „*allig van ártányi erejé*" (I. MTsz.).

„*Nyösz*: siet [? vö. *nyösztet*]. *Né de nyösz*: beh szeret játszani! [azaz talán: beh siet játszani]. Zala m. Nyr. 1:380." — „*Nyösztet*: sürget, unszol. Esztergom vid. Nyr. 19:239." — Így olvassuk ezeket a MTsz.-ban. A két szó összetartozik ugyan, de a magyarázatukat egészen máshol kell keresni. A *nyösztet* igét a közlő alkalmasint csak egyszerű hallás után magyarázta általánosságban sürgetésnek, de bizonyára nőszülésre való unszolást jelent, vagyis azonos a NySz.-beli *nösztet* igével, a *nösz-* ige műveltetőjével. A *nyösz* igét a közlő csak abban az egy szólásban közli, de ott a játszani szeretés szerelmi játékra vonatkozik, tehát az ismeretes *nösz-* igét ismerjük föl benne, I. NySz. (A kezdő hangra nézve vö. *nyötelen*, *nyöstény* stb.)

SIMONYI ZSIGMOND.

„*Felfakszik* (?): felszikkad, a nedvesség elpárolog belőle. Ha *főfökszik* a főd, akko lehet szántani" (Noszlopról közölve MNy. 11:379). Ez a hasonló jelentésű *fuvakodik* (*fuakodik*, *fökodik*) és *fuvalkodik* igéhez tartozik. A MTsz. is említi Szlavóniából és Zalából *faókozik*, *fóközik*, *fáközik* alakban. Vö. még NyF 17:40 és 33:93.

„*Símég*: csendesén. *Símég* ögyetök" (Ormánság, Nyr. 1873. 279). Úgy látszik, azóta se került elő több adat, mert a MTsz. is csak ezt idézi. Vajjon nem félreértés-e az a 'csendes' magyarázat? A GuaryK. szintén a Dráva vidékén íródott s abban ezeket találjuk: Az oly embernek. .angyali szíve vagyon, *sömég* úgy mondok, hogy isteni szív vagyon benne (a NyET-beli kiadásban 42. l.). Istennek adja mindön jószágát, *sömég*. .mind ez világot elhagyja (70). Ez a *sömég* a. m. söt, és az *ö*-vel bővült ebből: *s-még* (ahogy más nyelvemlékekben van, I. Simonyi: MKszók 1:97). Vajjon nem ennek a változata-e

az a különös *simég* is? A drávamelléki nyelvjárások ismerői volnának a megmondható.

Szévedez: szeleskedik (Gömör m. MTsz.). Azonos a *széledéz* igével, ill. ennek *szévedez* alakjával, melyet a NySz. Kemény János önéletrajzából idéz. Maga a *szévedez* alak is előfordul a NySz-ban, de *szevedez*-nek írva, egy 17. századi idézettel: Ő mihelt az megszéledett szekereket mind az egész harcon vezetők nélkül *szevedezni* [olvasd: *szévedezni*] látá: is ut dissipatos tota acie currus v a g a r i sine rectoribus vidit (Forró: Curtius). Ezek a magányosan álló adatok tehát így egymást megerősítik és megvilágítják.

Kontraktus alakváltozatai közt *konkretus*-t is idéz a MTsz. a Nyr. 2:420. lapjáról. De az ott közölt szólásgyűjteménynek eredeti kéziratában, mely előkerült a Nyr. régi kéziratái közt, nem az van, hanem *konkrektus*. Ellenben *tengeri* helyett ugyanabban a kéziratban csakugyan *tengiri* van, mint a Nyr. ua. helyen közölte; ezt a MTsz. szerkesztője sajtóhibának vélvé nem vette föl.

SIMONYI ZSIGMOND.

*Bibasz*t: gömbölyű vizeskalács (Dunántúl).

Bamba, *-ája*: magja, szeme pl. a babnak.

Kikelet (Nyr. 44:37). A kikelet népies használatához a következő adalékokat ismerem:

1. ...adj beléjük igaz tiszta szeretetet,
hogy élhessenek együtt sok szép k i k e l e t e t.

(Kosd, Nógrád m. Túrista Közl. XXII. 35. l.)

2. Máramarosban (Gyertyánligeten) szintén használatos.

Hadnagy (44:233). Ez a szó Hosszúmező máramarosi község magyar nyelvében előfordul s régi idő óta a közrend főtisztviselőjét jelenti (v. ö. ugyanitt: *belkapilány*, (tkp. helyettes bíró); az 1860-as években még a *polgárnagy* = polgármester-féle, mert Hosszúmező ekkor város-féle (koronavárosi) szervezettel bírt; a nemeseknek hajdani feje a: *bíró* (így) és a *nemesség hadnagya*.

Nyálás, *-szájú* (44:49, 186) inkább a vérmérsékre vonatkozik nálunk (Fogarason); jelent bányút, ügyetlent, beszélni is alig tudót.

Tobak. Ez a szó (jelentése = bőrgyártó, timár; kordovány-bőrkészítő) az oláh népnyelvben is használatos *tábăcar* alakban, sőt Fogarason egy városrészt *Tábăcs*nak (kordovány készítő városrészének) neveznek. A *t o b a k*, *t o b a k o s* stb. magyar szavak s a régi bakonyi kézműves-világ egyik mestersegének megnevezésére szolgáltak.

PARÁSZKA GÁBOR.

A toronyi-fakó. Néprajzi adatgyűjtéseim alatt Szalontán hallottam ezt a történeti eredetű kifejezést. Eredete az ismert gyulai várparancsnok nevére vezethető vissza és a „homály“ v. haloványfakó lóra mondják. Toronyi Tamás a nagyhírű törökverő hős Gyula várának volt parancsnoka. Furfangos haditetteivel, nagy vitézségével Békés megyében, sőt egész Biharban is nagy hírnévre tett szert. Mindig fakó lovon járt és nevéből hívják az általa oly nagyon kedvelt halványfakó, „almásderes“ lovat toronyi fakónak.

OLTYÁN SÁNDOR.

Észbekap (Nyr. 37:317, 470; 38:138). Ezt a kifejezést ok nélkül hibáztatták, nemcsak a szatmármegyei népnyelvben van meg, hanem az Ősz János-tól közlött mese tanúsága szerint Pócsfalván is. (Nyr. 39:286.)

CSÜRI BÁLINT.

Kulcsol, leginkább ebben a vonatkozásban: *kezel kulcsolja*, már a BécsiK-ben: egybekulcsolja kezét. A *kulcs* származékának látszik, de csak látszik, mert a jelentését bajos volna ebből a főnévből megmagyarázni. Az ige mint ige jött át a horvátból vagy szlovénból: *ključiti* mind a két nyelvben a. m. behajtani, meggörbíteni. Az ige a *kluka* 'kampó' származéka s más változatai a horvátban s más szláv nyelvekben beakasztást, bekapcsolást jelentenek. Tehát *összekulcsolni* tkp. a. m. összehajtani, egymásba kapcsolni — a kezét. Ugyanabból a *kluka* szóból lett más szláv képzéssel az óbolgár *klučī* (horvát *ključ* stb.) s innen a m. *kulcs*, a nyugati nyelvjárásokban *kujcs*.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Az igeidők pontosabb megkülönböztetése jellemzi a régi magyarságot a maival szemben. *Ira* (az elbeszélő alak), *ír vala* (folyó cselekvés a multban), *írt vala* (befejezett cs. a multban), mindezeket kiszorította az *írt* alak, noha ez eredetileg csak a jelenben befejezett cselekvést jelölte. A régi alakok használata részben fennmaradt az erdélyi nyelvjárásokban, éppen úgy, mint az ikes ragozás. S valamint az ikes ragozás elhanyagolásáért — mint Simonyi Zs. kimutatta — először székely ember, Böjthi Antal, korholta a Királyhágón inneni írókat, szintűgy először székely író róttta meg az igeidők újkori használatát: Aranka György írja a Magyar nyelvvelő társaság „rajzolatjában“ (tervrajzában) a következő érdekes megjegyzéseket.

... „Az Irók teilyességgel nem esmértekes a Nyelv természetével. Szabad légyen egy két példával megvilágositanom: Ez az igétske *Vala*, olyan a beszédben, mint a félhang a Muzsikában, ékességére és lágyítására vagyon: és olvastam olyan egész könyvet, még pedig történetet, melyben ezt az író szántsándékkal és teilyességgel elkerülte. Továbbá így szoktunk szólani: *Megyek vala* a Piatzon, mikor sat. *találkozám* egy emberrel, *jött* a kapu felől. Ezek a változasi az Igének: 1. *Megyek vala*, 2. *Találkozám*, 3. *Jött*; három megkülönböztetett időváltozások, a' ki érti: de ezekkel úgy élnek, hogy egyiket sem tudják mire való; egyik helyébe szertibe tészik a' másikat...“

VÁRÓ GEDEON.

Hibás olvasatok találkoznak Arany János szövegeiben, noha Arany-nak gyönyörű kezeírása volt, tisztán olvasható. Ilyen hibás olvasat volt egy levelében (Lev. 1:441) *torvadni* eh. *tonvadni*, *tomvadni*. Ilyen hiba van egy másik levelében (uo. 73), ahol az van a nyomtatásban: „hisz ez oly könnyű, úgy megy az a Petőfi rajta, mint macska a *hátján* (értsd: *ház héján* = padlás).“ Mint magából Arany-nak rekeszbe tett magyarázatából kiténik, itt *hászja* kellene. A *házhíja* összetétel több nyelvjárásban összevonódik a kiejtésben s lesz belőle „*hászija*“, *hászja*, *hászja*, *hászja*.¹ Ilyen alakok divatoznak a Tiszaháton, Hajduságban s Debrecenben. Magából a szalontai nyelvjárásból is közölte Viski (A szal. nép nyelvéből, NyF 69:23) „*hászija*: ház padlása“. A *hátja* vagy tollhiba Arany levelében, vagy pedig a kiadás hibája.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fog-ik. A *fog* igének ikes alakja fordul elő Felvinczy György Comico-tragoediájában (1693. Philol. Közl. pótköt. 1:340): „Szívében inkább ijed,

¹ L. MTsz. — Hasonló összevonás *tűzhely* h. *tűszely*, *tűszej* több vidéken.

mint akár mely kis nyúl, *nyelve fogik*, s' meg-reked: toroka ugyan meg fül.“ Az ikés alak itt nyilván visszaható jelentést fejez ki: mintegy 'megfogódik, elakad' (vö. *bir*: *birik*, *old*: *oldik* stb. l. NyF. 28: 7—9). Mondták valaha ezt is: *szíve fogik* = elájul (Pápai Páriz F. Pax corporis 379; idézi Csapodi I. Nyr. 12: 45, 13: 31). Innen ez a régi kifejezés: *szű-fogás* = szívszorulás, ájulás, szívfájdalom (l. NySz). Nyelvjárásokban ma is megvan még ez a melléknév: *szűfogásos*, *szívfogásos* = szívhajos, szívgörcsben szenvedő, nyavalyatörős (MTsz). — Az ikés *fogik* igét a föntebbihez hasonló jelentéssel megtaláljuk még a háromszéki nyelvjárásban: *megfogik* és *megfogul* 'megdeged, összedeged' a kiszáradt faedény a víztől. Vö. *megfogontat*: megavat száraz faedényt vízzel, hogy a dongái összedegedjenek; és *megfoglal*: ua. (MTsz.)

KOVÁCS MÁRTON.

Milő, mëlő. Toldi Szer. VI. énekének 60. versében olvassuk: „Az pedig otthon sem vala milő héten.“ Glossáriumában pedig megjegyzi Arany, hogy „*van milő éj, nap, hét*,“ de abban nem bizonyos, hogy a szó *mívelő*-re avagy *mélylő*-re vezethető-e vissza. Aranynál a szó előbbi értelmében egészet jelent, de én a nép ajkán már ezt is hallottam: „...pedig én egy milő szeműt s' attam el!“ (Egyetlen szemet sem.) Hogy a szó a *mélylő* (mélységes) szóból ered, az kétségbevonhatatlan. Hiszen, ahol Arany ezt feljegyezte, a szalontai nép ajkán még ma is hallani: „Oda vót am miⁿdig dógozni ebbe a *mísi*gés (mélységes) nyárba.“ (Vagyis: egész nyáron.) Ugyanott ma is *mi* használatos *mély* helyett, a *milő* pedig *mëlő* alakban is ismeretes. Mindezen alakok bizonyossá teszik a *mélylő*ből való eredetet.

OLTYÁN SÁNDOR.

Mindezek csak azt teszik bizonyossá, hogy a szalontai nép nyelvérzéke ma mélylőre magyarázza ezt a kifejezést, de az eredete kérdését nem döntik el. Erre nézve ide teszem, amit a TSz. megjelenésekor írtam (Nyr. 8: 532): „Az első magyarázatot igazolja a göcseji nyelvjárás, melyből szintén közölve volt a *mëlő nap* Nyr. 2: 45, még pedig hétköznap jelentéssel, s ez a jelentés nem is enged más magyarázatot, mint amelyet én [mint segédszerkesztő] tettem hozzá rekeszben: *mívelő nap [vö. még *míves nap* és *dologlétvő nap*: hétköznap MTsz.]. Bizonyossá teszi ezt Szarvas [élőszóval közölt] adata, mely szerint uo. még így is mondják: *miüllő nap* [azóta *mívelő*, *mielő nap* alakjában is sokszor és sok vidékről közölték a Nyr.-ben, l. MTsz.] Eszerint a *milő éj* csak újabban keletkezhetett, mikor már elfeledték, hogy a *milő nap*, *milő hét* = *mívelő nap*, *mívelő hét*.“ A *milő éjjel*ről újra írtam Nyr. 18: 3. s ott megemlítettem, hogy az „egész milő nap“ analógiájára épügy keletkezhetett ellentéte: az „egész milő éjjel“, mint a régi *reggelre kelve* mintájára a szintén előkerülő *éjtszakára kelve*, *estvére kelve* (l. NySz. *kelve*). — Egyébiránt a *mëlő* Arany János munkáiban többször is előkerül. Így a Hátr. Versek 59. lapján: „...itthon töltvén egész mëlő nyarat“. Továbbá egy levelében (Lev. 1: 448): „Nem is voltam másutt az egész egész mëlő vacatióban“.

S. ZS.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I. Hódmezővásárhelyiek. (Első közlemény.)

akkurát, akkurátos(an) v. akkunát, akku-
alé : (allée) fasor. [nátos(an).

apojgat : ápol, ápolgat, dédelget.

arguvál : beszél, érvel.

ácsing : eseng, sóvárog valamiért v.
valami után.

állás-járás : életmód, életfolyás.

átajjás : mindenes ; nyáron a részesek
mellé segítséggül szokták fogadni, ren-
desen alsóbb rendű munkák vége-
zésére.

babázik : bábuval játszik (a kis leány).

babáddzik : gyermeket szül ; mögba-
báddzik.

bagós-nak azt az embert hívják, aki
szájában hordja a bagót.

bakos : az olajsütuban azon ember,
aki az olaj kisutulásával foglalkozik.

baresika v. bariska : bárány, bárányka.

bákó : bámész, bárgyú, együgyű.

bákókodik v. bákóskodik : szórakozot-
tan bámúl.

befűsül, befon : megcsal (anyagilag).

berena : kerítés (Debrecen).

bezszel bé te ! bé liba bé ! bé te bé !
a ludaknak mondják, midőn be akar-
bicéköl : sántítva megy. [ják hajtani.

bidörög : ing, inog.

bodorka : egy növény, melynek virág-
koronája gömbölyű ; sok apró fehér
s rózsaszínű szirma van, mely befelé
göndörödik, levele hasonlít a lóhe-
réhez.

boja : gyümölcs (alma, körtve, barack
stb.). A kis gyermeknek mondják :
„ne kicsim, boja, ögyél !“

bolond kocsi : vontató kocsi, mellyel
a tarlóról vontatják be a szérűre
a vontatót.

bolond malom : Ringlspiel.

bójász = hajhász.

elébe bötön v. bötönik : véletlenül
találkozik valakivel.

bődörög : megy, jár.

bubázik : 1. babázik.

búgázni : a tarlón felszedni az elma-
radt gabonaszálakat s apró csomókba
(búgába) kötni ; ezt mondják a ken-
der csomózásáról is.

bukko : buta ; pl. „de nagy bukkó
paraszt !“

cërna, ërdömös, ërdökös (ër- h.)

cika : olyan szál a fonni való kender-
ben, melyet sem a törő, sem a gere-
ben nem tudott finomra tépni.

cikás kendőr : olyan fonni való kender,
melyben sok cika van.

cikázik : 1. a villám cikázik ; 2. a tűz-
ről a szikrák villámként cikáznak,
pattognak ; 3. villámként futkos,
kanyarog. [társalog.

cimborál v. cimborázik : barátkozik,
co be ! co ki ! co ne ! co te ! (lovaknak).

bűvös-bájós : tudákos asszony, aki
közel van a boszorkánnyá levéshez.

csajh : csatak, mocsok, pizok, mely
esőtől, harmattól származik. Ezt
azonban a nép nem igen használja ;
hanem a

csajhos, csatkos szót igen. Csajhos az,
aki vízzel és sárral ruháját bemo-
kolja. „Térigyig csajhos v. csatkos
ar ruhám.“

csiriptet : csiptet (a ruhát a kötélre).

csiriptető : azon villaalakú fa, mellyel
a vizes ruhát a kötélre „csiriptetik“

csirkézik az, aki a lekaszált „rendet“
apró csomókba, „csirkék“-be rakja.

csiba : a gombolyító fa (l. ezt) végeire
tett fa, mely a fonalat feszesen tartja.

csóbika : egy üres gömb, melynek olda-
lán négysegletű lyuk van, mely gyors
forgás közben a levegőt hasítva mély

búgó hangot ad. — Gyerek játékszer.

csöppúz : a kendert kirázza a törme-
lék közül.

csörmő paprika: édes piros tört paprika.
 csuhaj: indulatszó: ej! haj!
 csurcsúr: víz; fürdő. Midőn a kis gyermeket fűrésztik, mondják: „csurcsúrba baba!”
 csutka: 1. a csöves kukorica csutkája, magtartója, 2. a száraz kukorica szára is, az u. n. csutkaszár.
 csutkatű: a kukoricának lesarlózás után a földben maradt töve, mit tavasszal felszednek a búza közül; jó tüzelő anyag.
 díbol: hús, hány, vet; l. ledíbol.
 dólé: egy vagy két dm hosszú, két végén meghegyesített fa, mellyel a mezőn dólézni szoktak a nagyobb gyerekek, suhancok.
 dőcörög a kocsi, ahol már apróbb göröngyök s kavicsok vannak.
 dümmög: dünyög, durúszol.

ébréköny: éber.
 elbandsalag: eljár, elsétál (hazúlról valahová).
 ellegel: 1. legel az állat; 2. a tűz a mezőn a száraz fűben ellegel, elterjed.
 ellókhecöl: elinal, elkotródik.
 előte: magas félhold alakú, leginkább sárból készült tárgy, melyet a kemence és katlan szájára tesznek, hogy a melegség ki ne jöjjön. A katlan felső kerek nyílásán hová a vasfazekat teszik, kerek előte van.
 előteszajú: az olyan ember, kinek meg lehetős nagy szája van s hozzá még ajkának két vége lefelé áll.
 elpárizk: párt vesz magának (pl. a galamb).
 elsöttyög: szép lassacskán elmegy, elballag.

SZÖLLŐSI IMRE.

II. Szlavóniaiak.

bobolyó lev: paradicsom-leves.
 gambóca: gombóc.
 péra leves: burgonya-leves.
 proha: prósza.
 göngöje: gombóc.
 nyútoztatott pogácsa: tepsis pogácsa.
 sajtos rétes: túrós rétes.
 kásás bélős: darás rétes.
 csörige: töpörtyű.
 ciha: vánkoshéj.
 téka: állvány, kredenc.
 nyujtó pálca: tésztanuyjto fa.
 szakács-kanál: főző kanál.
 bádíg: bádóg.
 séfőj: fejóke (Schäffel).
 szivó: lopótök.
 pocika: vakond.

cakor: patkány.
 ficsike: fecske.
 gagólya: gólya.
 süttö: tők.
 kendőruha: törülköző.
 kankó: szűrbekecs, ujjas szűr.
 csuszogó: mamuz, nemezicipő.
 prégácsa: kék házi kötény.
 pátá: kacsa. V. ö. horvát patka.
 sós pintő: sőtartó.
 tögző: csikszállításra használt kobaktök.
 kapinya: lopótökből készített pálinkamerő.
 kócsag: faláda ruhák tartására.
 nyomdokó: szövdészék taposója, lábintója.

RUITZ ALFONZ.

III. Kórógy. (Szlavóniai nyelvjárás-terület.)

bátyurkám: bátyám.
 dörömböző: fűrész.
 fennálló: szekrény, sifonér.
 fullánk v. szulák: a szőlő kacsa.
 disznóveret: disznóölés.
 kretyog: sír a gyerek.

mév: méh; leőtem egy kas mévet.
 köntő: méhkasra font gyékény-borító.
 kovány: fúlánk. Belévette a mév a koványát.
 senyer: sanyarú, fájdalmas; megüttem a kezemet, bizony senyer vót.

szöntös : kócos.

süvöm : sógorom. [gyomrom.

éh, éha, éhom : gyomor, gyomra,

kuci : tarkó.

pufujuszka : puliszka.

pukni : pökni, köpni. Kipuki az étét,
még le se nyéte.

bödörék : csipetnyi, igen kevés. Nem
maradt egy bödörék saó se.

takarító : kötény.

szër : ruha, szobabútor.

koncér : a nád vagy a tengeri cimere.

pice : horog.

picézni : horgászni.

vi : birkózik, veszekszik.

hadakoznak a kocsisok : versenyeznek,
előzködnek.

bürfa : szénahordáshoz való vendég-
oldal [vö. MTsz. bél-fa 2. és 3.].

hade! rajta! nosza! (horvátul hajde!)
nocsa : nosza csak!.

öklösmarék : egy összemarék.

vastag mönyecske, teli van : terhes.

mérköl : mér valamit.

momoka : picike. (Horvátul momak :
legény, nőtlen.)

bobolyó : paradicsom.

HALLER JENŐ.

IV. Győrmegeiek. (Alsó Szigetköz.)

áfa, béfa : alsófa, belsőfa. Az első a járom
alsó vízszintes alkatrésze, a második
meg a két függőleges összefogó fa.

baugat : a kutya elnyújtva vonít.

bizgérél, buzérál : hozzáértés nélkül
bánt valamit.

devernye : lusta, lomha.

hókkaggyába : lassan tenni valamely
munkát, piano énekelni a dalt. „Csak
hókkaggyába add a kívít, mert
efárodok.“ „Szép hókkan inekűjítek
a nótát!“ (Alsóvámoson).

keleficél a gyermek lába, mikor futni
kuglic : vakablak. [tanul.

küllődik : tréfásan, enyelegve küzködik
valakivel.

langall, langal : Szigetközben hallottam
a következő használatát : „De pap-
rikás vót ez a leves, még most is

langal túle a szám!“ Tőke Ferenc-
nél, a 16. századbeli énekszerzőnél :
„Rettenetes szívben langalló kétsé-
git.“ (Az Istennek rettenetes harag-
ónassá lesz : kétségbeesik. [járól...])

paranda : igen piszkos, ronda.

puska : a lócs végén levő vaskáva.

szérhatú, szérható. Így mondják : A
szél tövestű kitepte a fát. De : Hun
törött el a fa? Túbe!

tászli : a szoknya aljára varrott csipke
vagy másféle dísz.

tészli : a kocsi tengelye végén szeg,
mely félhengerhez hasonló fejjel el-
látva, a kerék kiesését megakadá-
lyozza. Ezt is csak Szigetközben
hallottam.

váligatol : a szalmát gereblyével cso-
móba rendezi. CSONKA GYÖRGY.

V. Beregmegeiek.

bong : múlat, múltságban van. „Jé!
a kisasszon vasárnap bong“ : mú-
latni fog.

cedák : lábcedák. „Felszette a láb-
cedákját“ magára öltötte a viseltes,
foltos felsőruháját.

csendít : temetéskor az első harango-
zás. „Mingyá jön a pap, mer mán
csendítnek.“ Gát.

döröngölnék a suhancok.¹

folt : csapat, nyáj. „Ni, amoda egy
fót lúd!“

¹ Két párt áll egymással szemben, mindenik suhancnál jó erős bot. Egy kis fahengert v. vaskarikát hajít, dob egyik párt a másik felé a botjával. A henger (karika) a levegőben teszi meg útját s a másik pártnak vissza kell ütni. A játék annál sikerültebb, mennél tovább marad a henger (karika) a levegőben. 16—17 éves fiuk játéka.

gerembóda : egy gyerekjáték, melyben a gyerekek két kezüket vízszintesen tartva körbe-körbe forgolódnak.

gece-mice : száraz fű, vékony galy.

hacuka : vékony, gyöngye szövésű felső ruhadarab.

hédáról hódára : egyiktől a másikhoz (menni, kilincselni.) „Csak nem fogok hédáról hódára járni.“

kajal : kenyéruzsonnát elfogyaszt. Be-

regyszász. „Abból nem kajalsz“ : nem kapsz.

lapityánka, lipityánka : nagy vaslapát. Gát.

pecsenye : szalonna. Mi másutt pecsenye, az itt sült hús. „Kell a pecsenye a kaszásnak, az aratónak.“

tokó : 8–10 filléres, behajtható kés, bicska, másutt kusztora.

surgyé : szalmazsák.

HEZSER IDA.

Gúny- és ragadványnevek.

(Rekeszben van az igazi név¹).

Ahi Palya (Gáspár Pál). Angyalka (Bagi) Rózsi. János. Baromembérorvos [az állatorvos tréfás neve]. Bata (Demény) Miska. Bába (Lajcsik) Örszi. Birge. Bojtos (Huszár) János [az ökrei szarvára bojtot kötött]. Borúlás [nagy, fekete kasznár]. Burka (Komjátí) József. Cini Jankó. Cundér (Kádár). Csajka (Kocsis) István. Csérfa (Nagy) Mária. Csopak és Veski (Hovanecz) Jancsi. Csurgyi (Varga) János. Fakocér [kocér : lapos vas, amivel az ásóra, kapára tapadt földet tisztítják le]. Fejős Panka. Fekete cérnás [egy suszter neve]. Fütykös (Hedege) Rózsi. Gancás fazék [szerette a gancát vagyis kukoricalisztből készült galuskát]. Genge farú [egy suszter neve. „Azé gengút el af fara, mer mindég ül“]. Gubis (Leboniczki) Náci. Gubonai (Kocsis). Guglyi (Szalai) Miska. Gyámotalany gyám-
atya [a községi gyám csúfolódó neve]. Gyomros Panna. Habarbab [gyors beszédű, hadaró ember gúnyneve]. Hevesi (Magos) Pista. Hühü Matyi [nagyot hall]. Isten Jóska (Kelemen). Jerke. Jójárt (Kádár) Gyura. Kacsabó. Keletlen. Kesel zsidó. Kis káponák [egy Templom nevű ember fia]. Kizs disznólab [egy kistermetű ember]. Lubonyi (Tógyör). Medve. Misi rankasz [rankasz = rendetlen öltözetű, lompos]. Mókóék. Nő kocogj. Nyuzu. Ötven-hatvan kumpér [egy nagy-
étű, lóbélű ember]. Pestyi (Bujdosó) András. Pöpike (Komjátí) Jankó. Péra (Balázs) Pidi. Pusi. Pokol [egy földesúr, ki gorombán bánt cselédjeivel]. Rapi (Ale). Recski (Gál) Pista. Rezes (Varga). Roszkötel. Rövid vastag [egy kis, kövér kasznár]. Sulyitka. Szentem Rózsi. Szöszmös. Szórfű. Tapsi (Szabó) Mari. Tējavarág. Tészi (Győri). Túró (Bagi). Vasagár. Zsilya (Ludányi). Zsirka.

Zsidók neve : Brám (Braun), Dívámvajs (D. H. Weiss). Golbér (Goldberger). Siktér (Slichter).

Férfi keresztnemek : Flóri, Gabi (Gábor), Géci (Gergely), Gyura, Jóstyi, Palcsi.

Női keresztnemek : Apolló, Bora, Emér, Franci (Franciska), Ila, Juli, Márcél, Mária, Piros, Roza, Vérka, Veron.

Gyöngyös-Halász. Heves m.

NAGY JÓZSEF.

¹ Az *a* mindig illabiális, az *á* erősen labiális.

Szólások.

I. Debreceniek.

Am meg mán decembert vett fel. (Egy hűvös októberi estén látogatóba ment emberre mondották, aki nagyon melegen öltözködött.)¹

„Van nekem egy *mágiás* könyvem, abbúl mektudom, te loptad-i el a beföttet.“ Egy öreg ember így szólt a gyerekekhez, ki tagadott.

Nem járt ott, ahun a dógot osztogattyák. Rest, nem szeret dolgozni.

Ne rohanny, nem hajt at tatár.

„Na, itt vagy mán, te, gyönyörű mákvirág!“ Rivall az anyja a csintevés után *ellökhecelt* és darab idő mulva lesütött szemmel előkullogó fiára.

„Mind av vizig, szárazon. Ha vizet lát, gázojjon.“ Az olyan emberre mondják, ki haragosan, dérrrel-durrall távozik. Mintha azt mondaná: Bánom is én, haragudjál. Máramarossziget, Miskolc, Rimaszombat s másutt.

„Fáj ak kutyának al lába, Megütötte asz *szalmába*.“ (Gúnyosan fiúnak mondva).

Debrecen.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

II. Rábaköziek (1884).

Iszik, mind a hamuruha (Gyórm.). Nem állom. (Nem egyezem bele.) Rossz helé esett (mint Gyóré, Kérészturá ment). Magassat van (magas helyen; épügy: Gyórott stb.); uódalast. Jó *nevelűőjő* van. Mosolog, mind a dült (fel-dölt) géréncsiér. Emiéd, ahogy Isten tunnó adta (tudnod). A fűódet ussza. (Ha valami a földre ér menés közben.) Megszorút, mind a kutyá a kert között. Ollan mind a kert (t. i. kerítés; sovány). *So-so-sorábo, rë-rë-rëndibe* (tréfás intés). Usz szeretém látnyi, mind a hátom közepít. *Mëgëttették (mëgmërgëzték)*. Tud = gondol, p. o. Azt tuttam, otthon vagy. Ámomba ollan nah határ (nagy kupac, halom) buzát láttom. Ki van a lübul. (Kicsipett, ünnepi ruhát öltött.) Egészen eláto a testemet; a kutyát egészen eláto a veris. (Elálta, mintegy: elfogta.) Kezemre van, innejd nincs kezemre (valami szerszámmal való bánás, p. o. némelyeknek balról van kezükre, balogsütiek). Hátul *küöttöm* a sorkadat (sarkadat, tréfás fenyegetés gyermekeknek). Rosszabb a háto mënísiél. *Elüómentség* (időnyerés, haladás). Hajlíkony mind a fiszfa (fűzfa) tuskó; hértelen szóke mind a vakondak. Neki dűnek, mind a páliak a kődnek. (Páli, rábaközi falu.) Kanyar, mind a kónyi bika. (Kóny, hasonlókép; a szólás az ismeretes mondából van véve mikor a toronyra fölhuzták a bikát a kónyiak, hogy az ott nőtt füvet lelegeltessék vele, mindkettő, bika és fű községi vagyon lévén.) A szeméd csillaggyát! (Szitok.) A szeméd gyókerit! Azt gondolod hogy, pejíg dehog! Csóppenüőös üdüő van. (Mikor esni készül, néha-néha csepeg.) Ne kis szuógám, juó kenyér ám ez, kokas tiéjjië van sütvö. Jani egye meg; jancsár *vügyö* el (tréfás szitok). Se izë, së büzö. *Üzün* esett neki most az egyszer. (Megjárta, rajt vesztett.) Së tészí së vészí. (Nem becsüli, figyelembe sem veszi.) Së szuol së beszíl. Fogd mëg, min Jëzus a vargát. Fiëre paraszt, hadd mënnyën a bibaszt. Beleëvëtt a macska. (Belenyalt valami ételbe.) Jobb

¹ Tehát még most is használják a *déc*-bundának ezt az eredeti alakját. — A szerk.

a maradék mind a fogyaték. (Ételből: maradék, amit másodszer melegítenek, s az előbbiből maradt fogyaték, amit először fogyasztanak.) Vissza van neki: visszatetszik, szokatlan. Ólígítség tenni. (P. o. Ha nem maradtok vesztieég, majd ólígítség teszük köszteték; midőn a gyermekek civódnak.) Igazságot tenni; törvinyt tenni; bíró tétel (tétel). Agyonütöttő a nád. (Szeretőjét elhagyta.) Bolongyán van. (Bolondos kedve van.) Fut, csakugy üőringül. Fírnek (férjnek) nézik a ljánt. Ub-beszí velé, mind a kanász a sűdűővel. Beszabadútak a disznuók a kerbe (kertbe), min tippá tették a poiántákat (tönkre tették, legázolták). Füzess, mind a köles. Űti, mind a gyimot. (Valami állatféle.) Hoppon maratt. Iébujallotta magát. (Elbusulta magát.) Esétt állot, esétt hus. (Dög.) A szégín embér vizzié főz, nyomorusággó beleránt, mivel észí meg? Egíssíggel! Iémént elüősnék. (Előre.) Melleje huz. (Pártján van.) Kihuzó közüőlünk. (Nem tart velünk.) Balra huógat (hallgat, balra hajól, dül, p. o. kazal, asztag.) A mi vetísünk is ritka uó helén (ollik, némelyik). Ne lígy ollan erűővel esétt. (Erőszakos.) Um megszillak (szídlak) hogy a ruha is mēggyullad rajtad. Cseriépre ípül. (Cserepes házat épít.) Gyüő (jövő) esztendőn mink is ípüőlünk (építkezünk). Fié díbe (fél délben) gyüőtt haza (majdnem délben). Magának valúó ember. (Haszonleső.) Egy ivási (ivású, korú). De szírű (szélről, szélen) van a lílek benned. (Félénk vagy.)

HALÁSZ JÁNOS.

Hasonlatok.

Hajtya, mint a gyima. [Pl.: hajtya aokat (azokat) a zсібákat, mint a gyima... Valami gonosz szellem félét jelent.]

Sován, mint a Primli Pista számara.

Buta, mint a sötét földő (v. mint az éccaka).

Jár, mint a zsidóba a szégedés (nyílalás, Torontál vármegyében is).

Bujkál, mint rosseb a gyepűbe. („Rosseb egyen meg!” a káromkodás egy neme. Olyanféle, mint „fene egyen meg!”)

Ugrál, mint a tojó galamb.

Sē ize, sē büze, mint a régi ködmönnek.

Betekéntétt, mint Bolond Istók Zágrábba. (Mondják arra, ki valamit csak úgy kutya-futtában néz meg.)

Helyén van, mint a keszi mestér a börtönben.

Köhicsél, mint a toszakos zsidó (görhes, beteges).

Tökös, mint a fia-veréb. (Alacsony termetű, elmaradott.)

Szalad, mint a hejdér mēnkü.

Mocorog, mint a terhes asszony.

Sumákol, mint aki az eszét kölcsön kérte (lapúl, fülel, meghúzódik).

Űgy fél tüle, mint a tüzes fenétől.

Egyforma, mint a zsidó zсібája.

Jól érzi magát, mint a milliomos kutyája.

(Zala m. Sümeg.)

HUHN GYULA.

ÜZENETEK.

B. II. é. k. a Magyar Nyelvőr minden barátjának. — Egy francia fog-ságban levő társunk üzeni: „*Un grand bonjour aux lecteurs du M. Nyelvőr.*”

Á. I. A *bűntet* ige képzése (Nyr. 44:447) már Arany Jánosnak is föl-tünt, s azt mondja róla: „Név-tőhöz a *tet* factitiv képző! Ez egy létezett *bűn*-ik igére mutat, mint *tűn-ik*, *szűn-ik*. *Bűntet* tehát annyi volna, cselekszi, hogy valaki *bűn-jék*, azaz lakoljon. *Bűnhődik* eredetileg annyi volt, hogy bűnt tesz, ennek talán nyomát is lelném a nyelvemlékekben. (Utána gondolni, van-e még több névtő *tet* képzővel.) A *lakol* is tulajdonkép: *lakik*. *Meglakolt* a. m. *meg-lakta* a börtönt. Analog a *hat*, *halol* ige, melyek csaknem synonymok.” (Hátr. próz. 398.) *Bűnhődik* a régieknél csakugyan többnyire vétkezést jelent, l. NySz. A *lakol* ige eredetére nevezetes adat van a 15. század végéről való Ábel-féle szójegyzékben (NyK. 31:225—6): „grande peccato *nogio locho*” vagyis *nagy lak* = nagy bűn, s innen *lakolás* = *bűnhődés*.

K. Gy. Köszönjük szíves helyreigazítását, mely szerint az angol Biblia-társaság 1804-ben keletkezett (így tanítják a lexikonok is). A 43:449. lapon közölt évszám egy más adatból került hibásan az üzenetbe.

B. J. Igaz, hogy most többnyire csak a kutyáról mondják, hogy *vonít*, de azért *vállat vonít* szintén helyes régi kifejezés, mert ez az ige tkp. egy hirtelen vonást, rántást jelent. Gyöngyösi egy helyt az írja: A bajuszát törli, vonítja szakállát. S másutt: Megvonítja szarát néha kantárának (NySz). Kisfaludy Sándor pedig: Mosolygásra öröm soha nem vonítá el száját (Szentmih. Remete 44).

Cs. E. *Hallallanná tenni* jó régi kifejezés (l. NySz.), a. m. úgy tenni, mintha az ember nem hallaná. Rokontelmű régi kifejezés még: *füle mellől bocsátani*.

R. F. „*Die Csárda und die Bewohner desselben*“ eh. *derselben* — csakugyan hiba. A Nyr. nyomdai szedője, sajnos, nem elég következetes a német nyelv-tani nem dolgában.

F. H. A *visszfény* már félig elavult nyelvújítási szó, inkább csak a szép-irodalomban fordul elő itt-ott. Mint hibás összetételt az újabb iskolai és szak-irodalom evvel helyettesítette: *visszavert fény*.

T. I. Nem *egyenlőre* a helyes, hanem *egyelőre*. Ez összetett szó: *egy-előre*, úgy mint *egy-hamar*, *egy-könnyen*. Régebben így is mondták: *egyelőbe*, *egyelőbbször*, *egyelősöben*.

Gy. J. Zolnai Gyula a NyF szerkesztésétől nem a 70., hanem a 72. sz. miatt lépett vissza, de a 70. s 71. számot a 72-vel egyidejűleg vagy még valamivel később nyomták.

Cs. P. A Kegyed magyarázata a *köprü*ről még délibábosabb, mint a Mészölyé.

B. L. A *lakarulás*-t nem a P. H. tárcáírója csinálta, hanem a MTsz. tanúsága szerint a nép is használja.

Beérkezett kéziratok. Váró G. Szivu. — L. I. Megjegyzések. — Filológus. Phanatismus. — Pál A. Különös igehasználat. — Lakatos J. Olvasás közben. — Oltyán S. A szalontai nyelvjáráshoz. Az ige mint névszó. — Öreg T. A németes összetételek. — Radványi L. Gondoljuk meg. — Szabó J. Csúnya beszéd, rossz beszéd.